

MASTER'S THESIS

Interpretatie rechtspraak omtrent aansprakelijkheid bij graafschades

‘Een onderzoek naar het juridische kader en de daarbij behorende uitlegmaatstaf van aansprakelijkheid bij schades als gevolg van grondroerende werkzaamheden ter verduidelijking van de verantwoordelijkheden van de grondroerder bij graafwerkzaamheden en ter bevordering van de rechtszekerheid van de grondroerder in geschillen.’

Anonymous

Award date:

2024

Awarding institution:

Department of Private Law

[Link to publication](#)

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain.
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal.

Take down policy

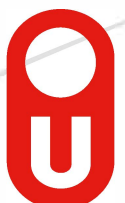
If you believe that this document breaches copyright please contact us at:

pure-support@ou.nl

providing details and we will investigate your claim.

Downloaded from <https://research.ou.nl/> on date: 18. Mar. 2025

Open Universiteit
www.ou.nl

Interpretatie rechtspraak omtrent aansprakelijkheid bij graafschades

'Een onderzoek naar het juridische kader en de daarbij behorende uitlegmaatstaf van aansprakelijkheid bij schades als gevolg van grondroerende werkzaamheden ter verduidelijking van de verantwoordelijkheden van de grondroerder bij graafwerkzaamheden en ter bevordering van de rechtszekerheid van de grondroerder in geschillen.'

Naam:

Student nummer:

Cursuscode: RM9906

Begeleider: mr. Y. Hafez

Examinator: mr. dr. L.A.B.M. Wijntjens

Aantal woorden: 13.991 woorden

Inleverdatum: 24-06-2024

Inhoud

Hoofdstuk 1. Inleiding	2
1.1. Probleemanalyse en onderzoeksdoel	3
1.2. Onderzoeksvraag en deelvragen.....	4
1.3. Theoretisch kader.....	5
1.4. Onderzoeksmethode en verantwoording.....	7
1.5. Maatschappelijke relevantie van het onderzoek.....	8
Hoofdstuk 2. Juridische kader van buitencontractuele aansprakelijkheid bij graafschades	9
2.1. De (wettelijke) normen van de WIBON en de CROW 500	10
2.1.1. Het bereik van de WIBON en de CROW 500	10
2.1.2. De onderzoeks- en overige zorgplichten van de grondroerder	12
2.2. Schending van de (wettelijke) normen van de WIBON en de CROW 500	15
2.3. Inbreuk op een recht: eigendom.....	21
2.4. Tussenconclusie.....	25
Hoofdstuk 3. De rechtspraak.....	27
3.1. Het arrest <i>Liander/Paape</i>	27
3.2. Rechtspraak na het arrest <i>Liander/Paape</i>	31
3.2.1. Bereik van de WIBON en de CROW 500.....	31
3.2.2. Onderzoeksplicht van de grondroerder	35
3.2.3. Overige zorgplichten van de grondroerder en het eigen schuld verweer	40
3.3. Tussenconclusie.....	45
Hoofdstuk 4. Conclusie.....	47
Bijlage 1 Overzicht 49 uitspraken voor het jurisprudentieonderzoek	49
Literatuur- en jurisprudentielijst	51
Literatuur.....	51
Kamerstukken.....	58
Wet- en regelgeving	58
Jurisprudentie.....	58

Hoofstuk 1. Inleiding

Met de Nederlandse bevolkingsgroei in de afgelopen jaren is ook het aantal dagelijkse voorzieningen zoals gas, water, stroom en riolering toegenomen.¹ Daarnaast is het internet in het moderne leven niet meer weg te denken.² Deze voorzieningen worden tot stand gebracht via kabels en leidingen (hierna: netten³) in de ondergrond. Schades aan de netten kunnen gevaarlijke situaties (zoals een gaslekkage met ontploffingsgevaar) of veel overlast (zoals de onderbreking van de drinkwaterlevering) veroorzaken. Eén van de oorzaken van schades die omvangrijke kostenposten opleveren, zijn de graafschades.⁴ Dit onderzoek richt zich daarom op schades aan het net als gevolg van graafwerkzaamheden door derden.⁵

In 2004 liet de wetgever onderzoek doen naar de oorzaak van graafschades en stelde ter voorkoming hiervan een beleidsvoornemen op.⁶ Hierop volgde de Wet informatie-uitwisseling bovengrondse en ondergrondse netten en netwerken (hierna: WIBON) die op 1 januari 2019 van kracht is gegaan.⁷ Ook achtte de wetgever het noodzakelijk dat de partijen in de graafketen onderling afspraken maakten met betrekking tot de verantwoordelijkheid tot zorgvuldig graven.⁸ Vanuit de graafsector, vertegenwoordigd door het Kabel- en Leidingoverleg (hierna: KLO)⁹ werd ter aanvulling op de WIBON, de Richtlijn Schades

---

¹ In 2022 ging het om ruim 17 miljoen inwoners. 'Waar groeit of krimpt de bevolking?', cbs.nl.

² 'Waarom is internet zo ontzettend belangrijk om een normaal leven te hebben en bij wie is het populair?', lakemanleed.nl.

³ Art. 1 WIBON omschrijft een net als een ondergrondse kabel of leiding, daaronder mede begrepen lege buizen, ondergrondse ondersteuningswerken en beschermingswerken, bestemd voor transport van vaste, vloeibare of gasvormige stoffen, van energie of van informatie.

⁴ Schades aan kabels of leidingen kunnen ontstaan door verschillende factoren, zoals slecht onderhoud, gebrek aan materiaal, schades veroorzaakt door derden en overige oorzaken.

⁵ In dit onderzoek wordt de term graafwerkzaamheden meerdere malen benoemd. Hiermee wordt steeds de graafwerkzaamheden in de zin van art. 1 WIBON bedoeld.

⁶ Zie bijvoorbeeld het rapport uit 2004 van het Nederlandse Normalisatie-instituut (NEN) in opdracht van het Ministerie van Economische Zaken, waarbij werd onderzocht welke knelpunten er aanwezig waren bij graafwerkzaamheden met als doel om na te gaan hoe graafschades voorkomen kunnen worden. De belangrijkste knelpunten waren het ontbreken van een centraal uitwisselingssysteem van ligginggegevens van netten en onduidelijkheid over de verantwoordelijkheidsverdeling tussen de grondroerder en netbeheerder. Bijlage bij *Kamerstukken II 2004/05, 29387*, nr. 6, p. 40-46 en p. 47-59; Zie ook het beleidsvoornemen van de wetgever op basis van dit rapport. *Kamerstukken II 2004/05, 29387*, nr. 6.

⁷ De WIBON is de opvolger van de Wet informatie-uitwisseling ondergrondse netten (WION) die op 1 juli 2008 was gegaan. In de WIBON is tevens de implementatie van de Europese richtlijn ter bevordering van de aanleg van elektronische communicatienetwerken met hoge snelheid (Richtlijn (EU) 2014/61) opgenomen. *Kamerstukken II 2016/17, 34745*, nr. 3, p. 1-2.

⁸ *Kamerstukken II 2005/06, 30475*, nr. 3, p. 8.

⁹ KLO is een samenwerkingsverband van netbeheerders, grondroerders en overheidsopdrachtgevers met als doel het voorkomen van graafschades. 'De vereniging', kabelenleidingoverleg.nl.

voorkomen aan kabels en leidingen¹⁰ (hierna: CROW 500¹¹) opgesteld. Met de WIBON en de CROW 500¹² is verduidelijkt welke verantwoordelijkheden de netbeheerder en grondroerder¹³ hebben bij graafwerkzaamheden. Bij een graafschade wegens niet naleving van de WIBON en/of de CROW 500, zou verwacht mogen worden dat de schender de kosten voor de schade draagt. Echter zo eenvoudig ligt het niet, zoals blijkt uit de rechtspraak.

1.1. Probleemanalyse en onderzoeksdoel

De kosten als gevolg van graafschades komen voor rekening van de aansprakelijke partij, tenzij er redenen zijn om aan te nemen dat hij niet onrechtmatig heeft gehandeld.¹⁴ Er moet dus sprake zijn van een *onrechtmatige handeling*. De WIBON en de CROW 500 regelen niet de onderlinge aansprakelijkheid van (rechts)personen, maar bevatten (wettelijke) normen met betrekking tot de verantwoordelijkheden van de verschillende partijen in de graafketen.¹⁵ Het is aan de rechter om in een geschil over een graafschade te beoordelen of een schending van deze normen een onrechtmatigheid in de zin van artikel 6:162 van het Burgerlijk Wetboek (hierna: BW) oplevert. Ten behoeve van de rechtszekerheid voor de betrokken partijen bij graafwerkzaamheden, is het van belang dat de rechter in geschillen met soortgelijke gevallen hetzelfde oordeelt.¹⁶ Verschillende oordelen kunnen leiden tot rechtsonzekerheid bij de grondroerder, omdat hij niet (meer) weet wanneer hij de WIBON of de richtlijnen van de CROW 500 moet aanhouden.¹⁷ Om na te gaan of de rechter verschillend heeft geoordeeld in soortgelijke gevallen is in dit onderzoek een jurisprudentieonderzoek uitgevoerd toegespitst op het gebied van graafschades waar de WIBON en de CROW 500 van toepassing zijn. Uit het onderzoek is gebleken dat de rechtspraak inconsistent is, met name op de onderdelen: het

---

¹⁰ In de praktijk wordt deze richtlijn ook wel de Richtlijn zorgvuldig graafproces genoemd.

¹¹ *Kamerstukken II 2016/17*, 34745, nr. 3, p. 6, 23 en 24.

¹² De CROW 500 is de opvolger van de CROW 250 en CROW 308 en is in werking getreden op 1 januari 2017.

¹³ Een grondroerder is diegene onder wiens verantwoordelijkheid of leiding de graafwerkzaamheden worden uitgevoerd. *Kamerstukken II 2005/06*, 30475, nr. 3, p. 28-29.

¹⁴ Art. 6:162 BW.

¹⁵ Gedacht kan worden aan een grondroerder, netbeheerder en opdrachtgever.

¹⁶ Gedacht kan worden aan de situatie waarin in het ene geval wordt geoordeeld dat de CROW 500 van toepassing is bij handmatige graafwerkzaamheden en in een ander soortgelijk geval wordt geoordeeld dat de CROW 500 niet van toepassing is.

¹⁷ Zie ook Van Heumen 2008, p. 787, waarin hij benoemt dat ook advocaten en rechters een beroep zullen doen op de CROW en een juiste interpretatie de CROW van evident belang is in juridische geschillen.

bereik van de CROW 500 en de onderzoeks- en overige zorgplichten van de grondroerder.¹⁸ In dit onderzoek is tevens de jurisprudentie nader geanalyseerd om na te gaan of daarin de uitlegmaatstaf is toegepast die gehanteerd zou moeten worden in het kader van aansprakelijkheid bij graafschades. Het doel van dit onderzoek is om het huidige juridische kader, inclusief de daarbij behorende uitlegmaatstaf toe te lichten ter bevordering van de rechtszekerheid van grondroerders in geschillen omtrent graafschades.

1.2. Onderzoeksvraag en deelvragen

Ten behoeve van het onderzoeksdoel is de volgende onderzoeksvraag geformuleerd: *Op welke wijze wordt in de jurisprudentie na het arrest Liander/Paape invulling gegeven aan artikel 6:162 BW en de normen van de WIBON en de CROW 500 bij het beoordelen van civielrechtelijke aansprakelijkheid bij graafschades, en welke uitlegmaatstaf dient de rechter te hanteren bij het beoordelen van deze schades ter bevordering van de rechtszekerheid van grondroerders?*

Om de onderzoeksvraag te kunnen beantwoorden zijn de volgende deelvragen geformuleerd:

- 1. Welke juridische grondslagen en normen vormen het kader voor civielrechtelijke aansprakelijkheid bij schades als gevolg van grondroerende werkzaamheden, met inachtneming van artikel 6:162 BW en de relevante bepalingen uit de WIBON en de CROW 500 en welke uitlegmaatstaf dient, op grond van deze bepalingen, hierbij te worden gehanteerd?*
- 2. Welke uitlegmaatstaven heeft de rechtspraak vanaf het arrest Liander/Paape tot en met 2024 toegepast bij het interpreteren van het juridische kader van buitencontractuele aansprakelijkheid bij graafschades en hebben deze interpretaties bijgedragen aan de rechtszekerheid voor grondroerders?*

---

¹⁸ Zie bijvoorbeeld Rb. Den Haag 27 maart 2019, ECLI:NL:RBDHA:2019:2985, r.o. 4.16; Rb. Den Haag 10 april 2019, ECLI:NL:RBDHA:2019:4062, r.o. 4.9; Rb. Rotterdam 21 januari 2022, ECLI:NL:RBROT:2022:450, r.o. 4.8; Rb. Den Haag 4 mei 2022, ECLI:NL:RBDHA:2022:4754, r.o. 4.6.

In dit onderzoek wordt in hoofdstuk 2 het theoretische juridische kader en de daarbij behorende uitlegmaatstaf uiteengezet. Vervolgens wordt in hoofdstuk 3 nader ingegaan op welke wijze de rechtspraak het in dit kader heeft geïnterpreteerd. Tot slot volgt in het laatste hoofdstuk de conclusie.

1.3. Theoretisch kader

Dit onderzoek is beperkt tot de graafschades die zijn ontstaan als gevolg van een schending van de WIBON en CROW 500 én die in een buitencontractuele verhouding tussen de professionele grondroerder en netbeheerder zijn ontstaan. Bij graafschades als gevolg van een buitencontractuele aansprakelijkheid, is het regime van artikel 6:162 BW relevant: “Hij die jegens een ander een onrechtmatige daad pleegt, welke hem kan worden toegerekend, is verplicht de schade die de ander dientengevolge lijdt, te vergoeden.” Op grond van artikel 6:162 BW is iemand aansprakelijk indien er sprake is van een toerekenbare onrechtmatige gedraging van een persoon, tenzij er sprake is van schulduitsluitings- en/of rechtvaardigingsgronden.¹⁹ Dit artikel is tevens van toepassing op rechtspersonen, zoals de professionele grondroerder.²⁰ Voor een geslaagd beroep op artikel 6:162 BW moet er voldaan zijn aan de volgende vijf cumulatieve vereisten: onrechtmatigheid, toerekenbaarheid, schade, causaliteit en relativiteit. Indien aan deze vereisten is voldaan, ontstaat er een verbintenis tot schadevergoeding, waarvan de schadeomvang wordt behandeld in afdeling 6.1.10.²¹ Een schending van de verplichtingen uit de WIBON dan wel de zorgvuldigheidsnormen uit de CROW 500, zorgt ervoor dat het onrechtmatige karakter van de gedraging in de zin van artikel 6:162 BW vaststaat.²² Om die reden en vanwege de beperkte omvang van dit onderzoek, zal alleen het vereiste onrechtmatigheid in de zin van artikel 6:162 BW verder worden behandeld in dit onderzoek. De overige vier vereisten en de schadeomvang zullen niet nader worden toegelicht.

---

¹⁹ Indien er geen sprake is van een toerekenbare onrechtmatige gedraging van een persoon, dan geldt het uitgangspunt ‘een ieder draagt in beginsel zijn eigen schade’. Asser/Sieburgh 6-IV 2023/18 e.v.

²⁰ Art. 2:3 BW; Asser/Sieburgh 6-IV 2023/326.

²¹ Jansen, in: *GS Onrechtmatige daad*, art. 6:162 BW, aant. 2 (online, bijgewerkt 1 december 2020).

²² *Handelingen I* 2007/08, nr. 19, p. 833.

Verder blijven, gezien de beperkte omvang van dit onderzoek, tevens de volgende onderwerpen buiten beschouwing: de kwalitatieve aansprakelijkheden, de verplichtingen van de opdrachtgever en netbeheerder conform de WIBON en de posities van andere partijen dan de netbeheerder die doorgaans in een verder verwijderd verband staan. Uit de bewoordingen ‘jegens een ander’ uit artikel 6:162 lid 1 BW en uit artikel 6:163 BW volgt namelijk het relativiteitsvereiste.²³ Met het relativiteitsvereiste wordt een te uitgebreide aansprakelijkheid met betrekking tot de geleden schade van derde partijen vermeden.²⁴ Om te voldoen aan het relativiteitsvereiste zoals neergelegd in artikel 6:163 BW, dient het volgende te worden beoordeeld: het doel en de strekking van de geschonden norm, tot welke personen en tot welke schade en welke wijzen van ontstaan de daarmee beoogde bescherming zich uitstrekt.²⁵ De WIBON beoogt een duidelijkere verantwoordelijkheidsverdeling te geven tussen de grondroerder, de opdrachtgever en de netbeheerder met als doel het voorkomen van graafschade.²⁶ De WIBON is derhalve niet van toepassing op de verhouding jegens derden.²⁷ Dit betekent overigens niet dat een derde benadeelde zijn schade zelf moet dragen. Indien de grondroerder kan worden verweten dat hij onzorgvuldig jegens de derde heeft gehandeld bij de uitvoering van zijn graafwerkzaamheden, zal ook de derde benadeelde zich met zijn geleden schade tot de grondroerder kunnen wenden op grond van het in strijd zijn met hetgeen in maatschappelijk verkeer betaamt.²⁸

---

²³ Het relativiteitsvereiste houdt in dat niet elk onrechtmatige daad leidt tot een vordering waarvoor schadevergoeding uitgekeerd dient te worden. De geschonden norm dient te strekken ter bescherming van de schade die de benadeelde heeft geleden. Parl. Gesch. Boek 6, p. 638 (MvA II); Parl. Gesch. boek 6, p. 618 (TM); Jansen, in: *GS Onrechtmatige daad*, art. 6:163 BW, aant. 4.2.1. (online, bijgewerkt in 1 december 2020); Den Hollander 2016, p. 27-29; Van den Berge 2017, p. 43-55; Hartlief e.a. 2021, par. 59-65; Asser/Sieburgh 6-IV 2023/129.

²⁴ Zie ook Den Hollander 2016, p. 65-67; Asser/Sieburgh 6-IV 2023/129.

²⁵ Zie ook HR 17 januari 1958, ECLI:NL:HR:1958:AG2051, NJ 1961/568 (*Tandartsen*); HR 7 mei 2004, ECLI:NL:HR:2004:AO6012, r.o. 3.4.3, NJ 2006/281, m.nt. J. Hijma (*Duwbak Linda*); HR 10 november 2006, ECLI:NL:HR:2006:AY9317, r.o. 3.4.1, NJ 2008/491, m.nt. J.B.M. Vranken (*Astrazeneca/Menzis*); HR 19 oktober 2018, ECLI:NL:HR:2018:1973, r.o. 3.4.4; HR 20 september 2019, ECLI:NL:HR:2019:1409, r.o. 3.3, NJ 2020/233, m.nt. S.D. Lindenbergh.

²⁶ *Handelingen I* 2007/08, nr. 19, p. 824.

²⁷ Zie ook Rb. Zutphen 23 december 2009, ECLI:NL:RBZUT:2009:BL4916, r.o. 5.4, RVR 2010/33 (*KAB/Nipcon*).

²⁸ Dit wordt ook wel de correctie-Langemeijer genoemd, waarin hoewel de geschonden norm niet strekt tot bescherming van de belangen van de benadeelde, er alsnog sprake kan zijn van een schending van een ongeschreven norm die wel bescherming biedt tegen de schade. Zie ook Jansen, in: *GS Onrechtmatige daad*, art. 6:163 BW, aant. 1.10.1. (online, bijgewerkt in 1 december 2020); Hartlief e.a. 2021, par. 63a; Den Hollander 2016, p. 154 e.v.; Zie ook HR 1 januari 1977, ECLI:NL:HR:1977:AB7010, r.o. 1, NJ 1978/84, m.nt. G.J. Scholten (*Van Hees/Esbeek*); Rb. Zutphen 23 december 2009, ECLI:NL:RBZUT:2009:BL4916, r.o. 5.7, RVR 2010/33 (*KAB/Nipcon*).

1.4. Onderzoeksmethode en verantwoording

In dit onderzoek wordt voornamelijk gebruik gemaakt van juridisch dogmatisch onderzoek.²⁹ Er wordt een analyse gemaakt op basis van de bestaande literatuur, wet- en regelgeving, parlementaire stukken en de CROW-richtlijn. Voorts wordt een analyse gemaakt van de Nederlandse jurisprudentie met betrekking tot graafschades. Voor deze analyse heb ik op rechtspraak.nl gezocht op: alle uitspraken na 25 mei 2018 op het gebied van civiel recht en met de zoektermen “~WION ~WIBON ~CROW”. De volgende termen heb ik uitgesloten in mijn zoekopdracht omdat deze buiten dit onderzoek vallen: erfdiensbaarheid, letselschade, wegbeheerder, aanbesteding en artikel 6:174 BW. Dit heeft geleid tot 63 resultaten.³⁰ Vervolgens heb ik de inhoudsindicatie en de inhoud van deze resultaten globaal doorgenomen en het aantal resultaten verder beperkt tot de zaken die zien op de vestigingsfase in de zin van artikel 6:162 BW én op de geschillen tussen een professionele grondroerder en de netbeheerder. Dit heeft geleid tot 49 uitspraken, welke nader zal worden geanalyseerd in hoofdstuk 2.³¹ Ik ga uit van de jurisprudentie vanaf 25 mei 2018, omdat op die datum het arrest *Liander/Paape* werd gewezen. Voorafgaand aan dit arrest werd aangenomen dat de CROW 250 (de voorloper van de CROW 500) alleen relevantie had voor de invulling van de zorgplichten van de grondroerder in gevallen waarin partijen standpunten aan de richtlijn ontleenden.³² Een reden hiervoor is dat private regelgeving niet altijd wordt betrokken in een aansprakelijkheidsoordeel door de rechter, dus de mate van doorwerking van de CROW 250 werd niet in alle gevallen geaccepteerd.³³ Met het arrest *Liander/Paape* kwam er meer duidelijkheid over de doorwerking van de CROW 250. De Hoge Raad schetste in dit arrest het

---

²⁹ Van Dijck, Snel & Van Golen 2022.

³⁰ Rechtspraak.nl is laatstelijk geraadpleegd d.d. 02-06-2024.

³¹ Zie ook Bijlage 1 voor een overzicht van de 49 uitspraken.

³² Hof Amsterdam 18 december 2012, ECLI:NL:GHAMS:2012:BZ3762, r.o. 3.4; Hof Amsterdam 20 september 2016, ECLI:NL:GHAMS:2016:3860, r.o. 3.8.5, JA 2016/171; Hof Amsterdam 9 mei 2017, ECLI:NL:GHAMS:2017:1764, r.o. 3.2.6; Hof Amsterdam 29 augustus 2017, ECLI:NL:GHAMS:2017:3491, r.o. 3.10.7, AR 2017/6015; Rb. Limburg 5 maart 2013, ECLI:NL:RBLIM:2013:12758, r.o. 5.3; Rb. Gelderland, 9 oktober 2013, ECLI:NL:RBGEL:2013:6445, r.o. 2.4; Rb. Rotterdam 2 december 2016, ECLI:NL:RBROT:2016:9265, 4.8.2; Rotterdam 5 februari 2016, ECLI:NL:RBROT:2016:671, r.o. 4.4, NTE 2016/30, m.nt. I Brinkman en L. Baljon; Rb. Overijssel 14 juni 2016, ECLI:NL:RBOVE:2016:2164, r.o. 4.4; Rb. Rotterdam 26 april 2017, ECLI:NL:RBROT:2017:3566, r.o. 4.6, JA 2017/91.

³³ De Vries 2018, par. 3.2.1.

juridische kader van buitencontractuele aansprakelijkheid bij graafschades. De jurisprudentie na dit arrest is mijns inziens geschikt voor mijn jurisprudentieonderzoek.³⁴

1.5. Maatschappelijke relevantie van het onderzoek

De maatschappij is in grote mate afhankelijk van de voorzieningen die worden geleverd middels de ondergrondse infrastructuur. Het wordt dus steeds drukker in de ondergrond, waardoor het risico op het veroorzaken van schades en daarmee de maatschappelijke impact, groter wordt.³⁵ Ook brengt zaakschade aan een net veel kosten met zich mee die (indirect) ten laste kunnen komen van de afnemers.³⁶ Uit de geregistreerde cijfers vanaf 2019 door het Kadaster blijkt dat graafschades een aanzienlijke kostenpost opleveren (in 2019: € 33,2 miljoen en in 2023: € 46,4 miljoen aan directe kosten).³⁷ Behalve dat schades omvangrijke kosten opleveren, kunnen deze tevens leiden tot gevaarlijke situaties of overlast voor omwonenden. Ter vermindering van schades en ten behoeve van graafschadepreventie, is het van belang dat zowel een grondroerder als een netbeheerder duidelijkheid heeft over aan welke verplichtingen hij dient te voldoen bij graafwerkzaamheden.

---

³⁴ Op 10 april 2020 bevestigde de rechtbank Rotterdam geen aanleiding te zien om aan de nieuwere CROW 500-richtlijn minder gewicht toe te kennen dan aan de CROW 250. Rb. Rotterdam 10 april 2020, ECLI:NL:RBROT:2020:3363, r.o. 4.8.

³⁵ 'Aandacht voor de ondergrond is nu nodig', ckb.nl.

³⁶ Gedacht kan worden aan stijgende rioolheffingen, hogere drinkwater-, gas- of stroomnota's en hogere facturen voor internet. Immers zal een netbeheerder bij een stijging in de bedrijfskosten, deze vaak (indirect) middels de facturen doorbelasten.

³⁷ De directe kosten zijn overgenomen van de website van het Kadaster en zijn bepaald op basis van de meldingen tot 1 maart 2024. 'KLIC cijfers', kadaster.nl.

Hoofdstuk 2. Juridische kader van buitencontractuele aansprakelijkheid bij graafschades

Zoals reeds toegelicht is in geval van buitencontractuele aansprakelijkheid bij graafschades, het aansprakelijkheidsregime van artikel 6:162 BW relevant, maar spelen de WIBON en de CROW 500 hierin ook een rol. Artikel 6:162 lid 2 BW bevat de eisen met betrekking tot onrechtmatigheid: er dient sprake te zijn van een doen of nalaten in strijd met een wettelijke plicht,³⁸ een inbreuk op een recht of een doen of nalaten in strijd met hetgeen volgens ongeschreven recht in het maatschappelijk verkeer betaamt. In beginsel is de onrechtmatigheid van een gedraging gegeven, indien er sprake is van een schending van een wettelijke plicht (eventueel in samenhang met het in strijd zijn met de maatschappelijke betamelijkheid).³⁹ Een uitzondering hierop is als er sprake is van een rechtvaardigingsgrond of als de geschonden norm er niet toe strekt om het geschonden belang van de gelaedeerde te beschermen op grond van artikel 6:163 BW.⁴⁰ In geval van graafschades zijn de verplichtingen van de WIBON van belang.⁴¹ De WIBON beoogt verduidelijking te geven in de verdeling van de verantwoordelijkheden bij graafwerkzaamheden van de partijen in de graafketen ter voorkoming van graafschades.⁴² De CROW 500 bevat normen die invulling geven aan de plicht tot zorgvuldig graven zoals volgt uit de WIBON. Een schending van de wettelijke verplichtingen, dan wel de zorgvuldigheidsnormen kan een onrechtmatige daad in de zin van artikel 6:162 BW opleveren. In dit hoofdstuk schets ik het juridische kader van buitencontractuele aansprakelijkheid bij graafschades.

---

³⁸ Een wettelijke plicht kan een wet in formele zin zijn, maar ook bijvoorbeeld verdragsregels met rechtstreekse werking, algemene maatregelen van bestuur, verordeningen en verplichtingen uit vergunningen. Parl. Gesch. Boek 6, p. 614-615 (TM).

³⁹ Den Hollander 2011, par. 4; Asser/Sieburgh 6-IV 2023/44-45.

⁴⁰ Parl. Gesch. Boek 6, p. 618 (TM).

⁴¹ De WIBON is een publiekrechtelijke wet. De taak met betrekking tot de informatie-uitwisseling ligt bij het Kadaster. Het toezicht op de naleving van de wet ligt bij de Rijksinspectie Digitale Infrastructuur oftewel de RDI (voorheen: Agentschap Telecom). Bij een overtreding van de WIBON kan de RDI op grond van art. 34 WIBON een bestuurlijke boete opleggen aan de grondroerder of netbeheerder. Per 1 januari 2022 is de RDI strenger gaan handhaven op de naleving van de CROW 500. *Kamerstukken II 2005/06, 30475, nr. 3, p. 14*; 'Jaarbericht RDI 2022', p. 24, rdi.nl.

⁴² *Kamerstukken II 2005/06, 30475, nr. 3, p. 2.*

2.1. De (wettelijke) normen van de WIBON en de CROW 500

Zoals reeds in de inleiding is benoemd, zien de inconsistenties in de rechtspraak met name op de onderdelen: het bereik van de CROW 500 en de onderzoeks- en overige zorgplichten van de grondroerder. Om goed inzicht te krijgen in wat de rol van de CROW 500 op deze onderdelen is, wordt eerst gekeken naar de inhoud van de WIBON en vervolgens leg ik uit welke plaats de CROW 500 hierin inneemt.

2.1.1. Het bereik van de WIBON en de CROW 500

Het bereik van de WIBON omvat alleen de werkzaamheden die zien op *mechanische* graafwerkzaamheden.⁴³ In de WIBON wordt niet nader omschreven wat onder mechanische werkzaamheden wordt verstaan, maar in het wetsvoorstel van zijn voorganger (de WION) is wel opgenomen dat er sprake dient te zijn van een grondroering van de ondergrond.⁴⁴ Bij mechanische werkzaamheden kan gedacht worden aan het graven met een graafmachine in de grond. De graafwerkzaamheden die met een schep worden uitgevoerd, vallen buiten de definitie van graafwerkzaamheden in de zin van de WIBON.⁴⁵ In de CROW 500 wordt anders dan bij zijn voorganger de CROW 250, werkzaamheden met een schep niet uitdrukkelijk uitgezonderd en zelfs benoemd als een middel om de aanwezigheid van een net vast te stellen (oftewel voorsteken).⁴⁶ De vraag rijst of het KLO hiermee een ruimer toepassingsbereik van de CROW 500 aanneemt of dat zij het onnodig heeft gevonden om de handmatige werkzaamheden met een schep nadrukkelijk uit te zonderen, omdat deze werkzaamheden toch al niet onder het bereik van de WIBON vallen. Van Velsen is van mening dat handmatige werken wel onder het bereik van de CROW 500 vallen.⁴⁷ Ter onderbouwing verwijst hij naar twee uitspraken, waarin is aangenomen dat handmatige werkzaamheden (al dan niet als onderdeel van een project met mechanische werkzaamheden) onder het bereik van de CROW

---

⁴³ Art. 1 en 2 lid 2 WIBON.

⁴⁴ *Kamerstukken II* 2005/06, 30475, nr. 3, p. 28.

⁴⁵ De wetgever is van mening dat dit type werkzaamheden een te geringe kracht hebben om schade te veroorzaken en zouden de meeste kabels en leidingen hiertegen bestand moeten zijn. *Kamerstukken II*, 2005/06, 30475, nr. 3, p. 28.

⁴⁶ CROW 500 2017, p. 31 en 35. In de CROW 250 werden de graafwerkzaamheden gedefinieerd als “alle mechanische werkzaamheden in de ondergrond, zowel op land als onder water, met uitzondering van graafwerkzaamheden die met een schep worden uitgevoerd”. CROW 250 2008, p. 15.

⁴⁷ Van Velsen, in: *GS Onrechtmatige daad*, aant. VIII.3.7 (online, bijgewerkt 11 januari 2024).

vallen.⁴⁸ Helaas blijft het in de literatuur stil als het gaat om de vraag of handmatig graven onder het toepassingsbereik van de CROW 500 valt. Verwacht zou mogen worden dat als de WIBON handmatige werkzaamheden met een schep uitsluit, het bereik van de CROW 500 tevens niet ziet op dit soort werkzaamheden. Ik ben van mening dat bij het beoordelen van het toepassingsbereik van zowel de WIBON als de CROW 500, het essentieel is om de aard van het totale werk als uitgangspunt te nemen. Het werk wordt als handmatig beschouwd als het uitsluitend op die manier wordt uitgevoerd. In dat geval valt het werk niet onder de definitie van mechanische werkzaamheden zoals omschreven in de WIBON.⁴⁹ Worden er daarentegen handmatige werkzaamheden uitgevoerd ter voorbereiding van mechanische graafwerkzaamheden, dan is de aard van het werk mechanisch. De WIBON en de CROW 500 zijn in dat geval wel van toepassing. Dit volgt tevens uit de CROW 500 waarin meerdere methoden voor handmatig graven ter voorbereiding van mechanische graafwerkzaamheden zijn opgenomen.⁵⁰ Wordt voor de tekst van de CROW 500 een objectieve uitlegmaatstaf gehanteerd, dan blijkt uit de bewoordingen hiervan dat de KLO geenszins het voornemen had om handmatige werkzaamheden ter voorbereiding van mechanische werkzaamheden uit te sluiten van het toepassingsbereik van de CROW-richtlijn.⁵¹

Behalve de mechanische en handmatige graafwerkzaamheden zijn er ook andere werkzaamheden die op het oog vrij weinig te doen lijken te hebben met graafwerkzaamheden, maar in de rechtspraak worden geaccepteerd als werkzaamheden waarvoor een onderzoeksplicht voor de grondroerder wordt aangenomen.⁵² Het oordeel is gebaseerd op artikel 6:162 BW, waarbij er sprake is van een schending van de CROW-richtlijnen en/of wegens het in strijd handelen met de zorgvuldigheid als in het maatschappelijk verkeer

---

⁴⁸ Rb. Den Haag 4 mei 2022, ECLI:NL:RBDHA:2022:4754, r.o. 4.6; Rb. Den Haag 16 juni 2022, ECLI:NL:RBDHA:2022:16103, r.o. 4.10.

⁴⁹ Art. 1 WIBON; CROW 500 2017, p. 39.

⁵⁰ CROW 500 2017, p. 20, 31, 32, 35, 40 en 41.

⁵¹ In de volgende paragraaf ga ik nader in op de uitlegmaatstaf.

⁵² Gedacht kan worden aan werkzaamheden zoals baggeren met een baggerbak, heien en aftrillen met heihammers en machines, boren met een boorschop e.a.

betaamt.⁵³ Maaiwerkzaamheden,⁵⁴ waarbij niet wordt gebaggerd met een baggerbak, vallen niet onder de graafwerkzaamheden als bedoeld in de WIBON.⁵⁵ Desondanks kan een schade op basis van het in strijd handelen met de maatschappelijke betamelijkheid voor rekening van de maaier komen.⁵⁶ Zo zijn er tal van voorbeelden waarbij de uitgevoerde of uit te voeren werkzaamheden al dan niet onder het bereik van de WIBON vallen. Deze zullen in dit onderzoek niet nader worden uitgewerkt, omdat de behandeling van deze “grijze” gevallen dit onderzoek onoverzichtelijk maakt. In dit onderzoek beperk ik mij tot de handmatige en mechanische werkzaamheden van één professionele grondroerder⁵⁷ als het gaat om het toepassingsbereik van de WIBON en de CROW 500.

2.1.2. De onderzoeks- en overige zorgplichten van de grondroerder

Met betrekking tot de onderzoeksplicht van de grondroerder vermeldt de WIBON dat de graafwerkzaamheden op zorgvuldige wijze verricht dienen te worden.⁵⁸ Om te voldoen aan zijn zorgvuldigheidsplicht, moet de grondroerder in ieder geval vóór aanvang van de

---

⁵³ Hof Leeuwarden 20 augustus 2008, ECLI:NL:GHLEE:2008:BE9098, r.o. 14, *TBR* 2010/33 m.nt. F.J. van Velsen; Hof Amsterdam 24 februari 2009, ECLI:NL:GHARN:2009:BH4132, r.o. 3.7, *TBR* 2010/31; Hof Arnhem 14 juli 2009, ECLI:NL:GHARN:2009:BL1715, r.o. 4.15; Hof Amsterdam 22 september 2009, ECLI:NL:GHAMS:2009:BK8623, r.o. 4.12; Hof Den Haag 14 september 2010, ECLI:NL:GHSGR:2010:BN7784, r.o. 6; Hof Amsterdam 29 augustus 2017, ECLI:NL:GHAMS:2017:3491, r.o. 3.10.3 en 3.10.7, *AR* 2017/6015; Rb. Utrecht 24 maart 2009, ECLI:NL:RBUTR:2009:BH7571, r.o. 3.2; Rb. Utrecht 1 april 2009, ECLI:NL:RBUTR:2009:BH9633, r.o. 4.5; Rb. Roermond 21 oktober 2009, ECLI:NL:RBROE:2009:BK2799, r.o. 4.9; Rb. Utrecht 11 augustus 2010, ECLI:NL:RBUTR:2010:BN3793, r.o. 4.8 (*BT Nederland/Bam Infratechniek Midden-West*); Hof Amsterdam 18 december 2012, ECLI:NL:GHAMS:2012:BZ3762, r.o. 3.4; Rb. Den Haag 9 april 2014, ECLI:NL:RBDHA:2014:6158, r.o. 5.10; Rb. Overijssel 14 juni 2016, ECLI:NL:RBOVE:2016:2164, r.o. 4.4; Rb. Limburg 6 juni 2018, ECLI:NL:RBLIM:2018:5351, r.o. 4.4; Rb. Midden-Nederland 6 maart 2019, ECLI:NL:RBMNE:2019:957, r.o. 2.4; Rb. Den Haag 27 maart 2019, ECLI:NL:RBDHA:2019:2985, r.o. 4.13 en 4.14; Rb. Rotterdam 13 november 2019, ECLI:NL:RBROT:2019:9368, r.o. 4.9 en 4.12, *RAV* 2020/19; Rb. Den Haag 25 november 2020, ECLI:NL:RBDHA:2020:13546, r.o. 4.4.

⁵⁴ Maaiwerkzaamheden zijn werkzaamheden, waarbij zand en slib op de bodem van vaarwegen worden verwijderd met een maaikorf of kanten van vaarwegen worden gesneden met een kantensnijder.

⁵⁵ Hof Amsterdam 23 oktober 2012, ECLI:NL:GHAMS:2012:BY6798, r.o. 2.8; Hof Den Haag 30 november 2021, ECLI:NL:GHDHA:2021:2334, r.o. 4.9, *RAV* 2022/18; Hof Den Haag 1 maart 2022, ECLI:NL:GHDHA:2022:1009, r.o. 16.

⁵⁶ Hof Arnhem-Leeuwarden 2 augustus 2016, ECLI:NL:GHARL:2016:6308, r.o. 4.3.

⁵⁷ Er kunnen meerdere partijen zijn die zich kunnen definiëren als een grondroerder. Dit kan bijvoorbeeld een hoofdaannemer zijn die een gebouw realiseert, maar ook een onderaannemer die de fundering aanlegt. Beide partijen voldoen in dat geval aan de definitie “grondroerder” en beiden hebben dus een meldplicht met betrekking tot de graafwerkzaamheden. Onderling kunnen er afspraken worden gemaakt wie de graafmelding feitelijk zal doen. Ook kan het zijn dat een kraanmachinist of een opdrachtgever als grondroerder wordt geclassificeerd. Van Hulsteijn en Moret 2008.

⁵⁸ Art. 2 lid 2 WIBON.

graafwerkzaamheden een graafmelding doen (ontvangen gebiedsinformatie), het net lokaliseren (lokalisatieplicht) en de ontvangen gebiedsinformatie op de graaflocatie aanwezig hebben.⁵⁹ Na het indienen van de graafmelding, ontvangt de grondroerder via het Kadaster de gebiedsinformatie met de liggingsgegevens van de netten. De verkregen gebiedsinformatie inclusief eventuele aanvullende maatregelen die door de netbeheerder worden gesteld, dienen gebruikt te worden om de graafwerkzaamheden zorgvuldig uit te voeren.⁶⁰ Er rust dus een zelfstandig onderzoeksplicht op de grondroerder om netten te lokaliseren voordat hij aanvangt met de daadwerkelijke uitvoering van zijn graafwerkzaamheden.⁶¹ De wetgever heeft in de WIBON niet nader geconcretiseerd op welke wijze invulling gegeven moet worden aan de definitie “op zorgvuldige wijze graven”. Gedacht kan worden aan welke (procedurele) vereisten een graafmelding dient te voldoen, maar ook aan op welke wijze de ontvangen gebiedsinformatie dient te worden beoordeeld.⁶² De CROW 500 vormt hierin de schakel tussen de WIBON en de praktijk met betrekking tot de invulling van het zorgvuldig graafproces.⁶³ Het doel van de CROW 500 is het voorkomen van schade aan netten als gevolg van graafwerkzaamheden in de zin van de WIBON.⁶⁴ Dit doet de CROW 500 door concrete handelingsprotocollen voor te schrijven voor zowel de grondroerder, netbeheerder als opdrachtgever, vanaf de planning tot aan de nazorg na het voltooien van de werkzaamheden.⁶⁵ Anders dan in de WIBON, stelt de CROW 500 een oriëntatieverzoek in de onderzoeksfase wel verplicht.⁶⁶ Aan de hand van de ontvangen gebiedsinformatie kan een risico-inventarisatie worden uitgewerkt en kan de theoretische ligging van de netten in het graafgebied worden vastgesteld. Indien de ontvangen gebiedsinformatie onduidelijk is, ligt het initiatief bij de grondroerder om contact op te nemen met de netbeheerder.⁶⁷ Verder is in

---

⁵⁹ Art. 2 lid 3 WIBON.

⁶⁰ *Kamerstukken II 2005/06*, 30475, nr. 3, p. 2.

⁶¹ Zie ook Eijkelenboom & Steenbrink-Drop 2006, p. 812; Janssen 2010, par. 6.3.1.2; Van Velsen, in: *GS Onrechtmatige daad*, aant. VIII.3.4.2 (online, bijgewerkt 11 januari 2024).

⁶² In art. 2 lid 6 WIBON worden wel nadere vereisten gesteld aan de wijze van het indienen van een graafpolygoon.

⁶³ *Kamerstukken II 2016/17*, 34745, nr. 3, p. 19; *Kamerstukken II 2017/18*, 34745, nr. 7, p. 4.

⁶⁴ CROW 500 2017, p. 7.

⁶⁵ Deze handelingsprotocollen zijn niet van toepassing, indien het gaat om een calamiteit als opgenomen in artikel 28 lid 2 WIBON of als er geen sprake is van graafwerkzaamheden als bedoeld in artikel 2 lid 2 WIBON.

⁶⁶ Een oriëntatieverzoek kan worden aangevraagd als een grondroerder alvast wil weten waar de kabels en leidingen liggen ter voorbereiding van de werkzaamheden, maar hij nog niet daadwerkelijk gaat starten met de graafwerkzaamheden. Met een oriëntatieverzoek mag dan ook niet worden gegraven. ‘Oriëntatieverzoek kabels en leidingen’, kadaster.nl.

⁶⁷ CROW 500 2017, p. 27.

de WIBON niet opgenomen binnen welk gebied een grondroerder dient te lokaliseren. De CROW 500 bepaalt dat de netten binnen het *zoekgebied* gelokaliseerd moeten worden.⁶⁸ Overigens is in artikel 5 lid 2 BIBON de informatieplicht van de netbeheerder opgenomen, namelijk dat een kabel of leiding maximaal één meter mag afwijken ten opzichte van de ligging op de tekening.⁶⁹ Hiermee zou verwacht kunnen worden dat de grondroerder niet verder dan één meter hoeft te zoeken.⁷⁰ Dit is echter niet het geval. De informatieplicht van de netbeheerder is niet hetzelfde als de lokalisatieplicht van de grondroerder in het zoekgebied. In 2006 merkte Van Velsen reeds op, dat het verstrekken van liggingsgegevens van een net met de nauwkeurigheid als in het wetsvoorstel van destijds nog de WION werd bepaald, op onmogelijke wijze kon worden nageleefd.⁷¹ De verstrekte tekeningen door de netbeheerder omvatten namelijk de *leggingsgegevens* van het net. De *liggingsgegevens* kunnen door tal van redenen afwijken zonder mogelijke kenbaarheid van de netbeheerder.⁷² Uit de WIBON blijkt dat de wetgever nog steeds als omschrijving “de liggingsgegevens van het net” hanteert, dus mijns inziens heeft de wetgever beoogd om vast te houden aan de nauwkeurigheidsvereiste van de tekeningen.⁷³ De CROW 500 houdt daarentegen wel rekening mee met de situatie de theoretische ligging kan afwijken van de werkelijke ligging van netten.⁷⁴

Uit het voorgaande blijkt dat het toepassingsbereik van de WIBON en de CROW 500 is beperkt tot de mechanische graafwerkzaamheden. De plichten met betrekking tot de onderzoeksplicht van de grondroerder in de zin van de WIBON worden aangevuld met de normen uit de CROW 500. De handelingsprotocollen uit de CROW-richtlijn wijken overigens ten opzichte van de WIBON af op het gebied van het oriëntatieverzoek en het zoekgebied. Indien deze afwijkingen voorrang hebben op hetgeen is bepaald in de WIBON, rijst de vraag of er zelfstandig betekenis toekomt aan de CROW 500. In dat geval zou dat bijvoorbeeld

---

⁶⁸ Het zoekgebied wordt bepaald aan de hand van het graafprofiel + 1,50 meter rondom. Is de kabel of leiding niet gevonden, dan dient men verder te zoeken tot 1 meter aan weerszijden van de theoretische ligging (ook in het geval dat men hiermee buiten de grens van het zoekgebied komt). Een ander optie is om te werken als in een risicogebied of om contact op te nemen met de netbeheerder die hierin verder kan adviseren. CROW 500 2017, p. 31.

⁶⁹ Art. 5 lid 2 BIBON; Zie ook: *Kamerstukken II* 2005/06, 30745, nr. 3, p. 13.

⁷⁰ Zie ook: *Kamerstukken II* 2005/06, 30475, nr. 3, p. 13; Van Velsen, in: *GS Onrechtmatige daad*, aant. VIII.3.5.1 (online, bijgewerkt 11 januari 2024).

⁷¹ Van Velsen 2006, p. 424.

⁷² Zie ook: Van Velsen 2003, p. 946.

⁷³ Art. 11 lid 1 sub a WIBON.

⁷⁴ CROW 500 2017, p. 28.

kunnen betekenen dat de handmatige graafwerkzaamheden ook onder het toepassingsbereik van de CROW 500 vallen, nu deze werkzaamheden niet nadrukkelijk worden uitgesloten in de CROW-richtlijn. Hoewel zowel de WIBON als de CROW 500 dus (concrete) normen bevatten omtrent de onderzoeksplicht, is het niet duidelijk welke normen voorrang hebben indien zij ten opzichte van elkaar afwijken. In de volgende paragraaf ga ik nader in op de vraag of er zelfstandig betekenis toekomt aan de CROW 500. Daarnaast beantwoord ik de vraag wat een schending van de WIBON en/of de CROW 500 door een grondroerder of netbeheerder theoretisch gezien oplevert in het aansprakelijkheidsregime van artikel 6:162 lid 2 BW en wie mijns inziens voorrang heeft ten opzichte van elkaar.

2.2. Schending van de (wettelijke) normen van de WIBON en de CROW 500

Een overtreding van de WIBON door de grondroerder dan wel de netbeheerder is een schending van een wettelijke plicht en is hiermee onrechtmatig, met dien verstande dat de wetsbepaling strekt tot bescherming tegen de schade zoals de benadeelde die heeft geleden.⁷⁵ Dat roept de vraag op of het enkel schenden van de WIBON voldoende is om een onrechtmatige daad in de zin van artikel 6:162 lid 2 BW aan te nemen, of dat daarvoor tevens noodzakelijk is dat is gehandeld in strijd met hetgeen volgens ongeschreven recht in het maatschappelijk verkeer betaamt. Volgens de leer Smits dient bij het bepalen van een onrechtmatigheid, een gedraging getoetst te worden aan hetgeen volgens het ongeschreven recht in het maatschappelijk verkeer betaamt en is het criterium schending van een wettelijke plicht of een rechtsinbreuk overbodig.⁷⁶ Dit uitgangspunt lijkt ook gevolgd te worden in een aantal oudere uitspraken.⁷⁷ Daarentegen zijn er ook auteurs die van mening zijn dat er zelfstandig betekenis toekomt aan de criteria “in strijd zijn met een wettelijke plicht” en de “rechtsinbreuk” en dat de leer Smits voor het geldende Burgerlijk Wetboek verworpen diende te worden.⁷⁸ Met een zelfstandig betekenis wordt bedoeld dat in beginsel de

---

⁷⁵ Art. 6:162 BW en art. 6:163 BW; Zie ook Jansen 2009/17; Asser/Sieburgh 6-IV 2023/82-83.

⁷⁶ Smits 1940, p. 373-379; Hartlief & Van Maanen 1995, p. 64; Van Dam 2023, nr. 222; Verheij 2023/2.14.

⁷⁷ Concl. Berger 16 februari 1973, ECLI:NL:PHR:1973:AD7415, par. 8, *NJ* 1973/463, m.nt. L.J. Hijmans van den Bergh (*Maas-Willems*); HR 25 september 1981, ECLI:NL:HR:1981:AG4237, *NJ* 1982/315, m.nt. C.J.H. Brunner (*Breda/Nijs*); HR 22 april 1994, ECLI:NL:HR:1994:ZC1347, *NJ* 1994/624, m.nt. C.J.H. Brunner (*Taxusarrest*).

⁷⁸ Sieburgh 2000, p. 70-71; Nieuwenhuis 2008, p. 22-23; Jansen 2012/4.2.6; Van Leuken, Van de Moosdijk & Tweehuysen 2017/23.1.1.1, nr. 438; Van der Kooij 2019/10.4; Asser/Sieburgh 6-IV 2023/82-83.

onrechtmatigheid van een gedraging is gegeven, indien er sprake is van een handeling, doen of nalaten die een schending van een wettelijke plicht of rechtsinbreuk oplevert.⁷⁹ Deze benadering stemt overeen met het systeem van artikel 6:162 BW en de rechtspraak, waarbij vanuit wordt gegaan dat een schending van een wettelijke plicht een onrechtmatige daad oplevert, mits is voldaan aan het relativiteitsvereiste van artikel 6:163 BW.⁸⁰ Geen erkenning van de onrechtmatigheid van een handeling in strijd met een wettelijke plicht, zou tot onaanvaardbare consequenties leiden.⁸¹ De rechtsinbreuk behandel ik in de volgende paragraaf, maar wat betekent voorgaande benaderingen voor de schending van een wettelijke plicht bij graafschades?

Indien er geen zelfstandig betekenis toekomt aan het criterium “in strijd zijn met een wettelijke plicht”, dan is het noodzakelijk dat er tevens is gehandeld in strijd met de maatschappelijke betamelijkheid. Voor de graafschades zou dit betekenen dat bijvoorbeeld het niet doen van een graafmelding, niet per definitie een onrechtmatige daad oplevert. Van belang zou zijn dat er tevens sprake is van een handeling in strijd met de maatschappelijke betamelijkheid, bijvoorbeeld het schenden van de normen uit de CROW 500. Komt er wel zelfstandig betekenis toe aan het criterium “in strijd zijn met een wettelijke plicht”, dan zou het niet doen van een graafmelding door de grondroerder een onrechtmatige daad opleveren, ongeacht of hij op de graaflocatie conform de overige normen uit de CROW 500 heeft gewerkt. Gezien het uitgangspunt in het huidige Burgerlijk Wetboek en de rechtspraak levert een schending van de verplichtingen uit de WIBON per definitie een onrechtmatige daad op.⁸² Ook uit het kamerstuk in het kader van het beleidsvoornemen WION (de voorloper van de WIBON) blijkt dat met een gedraging in strijd met de voorschriften als opgenomen in de WIBON, het onrechtmatige karakter van die gedraging in de zin van artikel 6:162 BW hiermee vaststaat.⁸³ Mijns inziens komt er zelfstandig betekenis toe aan de plichten als opgenomen in de WIBON, mits deze concreet genoeg zijn. Immers heeft de wetgever het nodig geacht om een aantal normen te concretiseren in de WIBON en hier het nodige rechtsgevolg aan te verbinden.

---

⁷⁹ Parl. Gesch. Boek 6, p. 615 (TM); Den Hollander 2011, par. 4; Asser/Sieburgh 6-IV 2023/44-45.

⁸⁰ Zie ook Concl. A-G F.F. Langemeijer 26 april 2019, ECLI:NL:PHR:2019:450, par. 2.7; Rb. Den Haag 10 juli 2019, ECLI:NL:RBDHA:2019:6864, r.o. 4.7; Concl. A-G B.J. Drijber 17 april 2020, ECLI:NL:PHR:2020:393, par. 3.22.

⁸¹ Parl. Gesch. Boek 6, p. 617 (TM).

⁸² Zie ook Jansen, in: *GS Onrechtmatige daad*, art. 6:162 BW, aant. 5.1.3.1 (online, bijgewerkt 1 december 2020).

⁸³ Zie ook *Handelingen I 2007/08*, nr. 19, p. 833.

Wordt hier niet aan voldaan, dan leidt dit naar mijn mening per definitie tot een onrechtmatigheid. Behalve deze concrete normen, zijn er ook normen met betrekking tot het op zorgvuldige wijze graven die de wetgever bewust ter invulling ervan heeft overgelaten aan de graafsector, oftewel middels private regulering.⁸⁴ Vranken wijst erop dat private regelgeving een belangrijke bron van informatie is voor de rechter bij het beoordelen van de maatschappelijke betamelijkheid.⁸⁵ Ik deel dit standpunt. Zoals Vranken aangeeft, vervult de private regelgeving een brugfunctie tussen de kennis, technieken en andere inzichten die leven in bepaalde sectoren en de verwachtingen van hoe de betreffende sector zou moeten functioneren. In de graafsector is de wijze van functioneren omtrent het begrip zorgvuldig graven vastgelegd in de CROW 500, waarbij duidelijk wordt omschreven wie welke rol en verantwoordelijkheid heeft in het graafproces. Ik ben dan ook van mening dat er meer gewicht toekomt aan de normen van de CROW 500 dan aan de “vage” norm van zorgvuldig graven uit de WIBON. Dit betekent overigens niet dat ik van mening ben dat er een volledig zelfstandig betekenis toekomt aan de CROW 500. De CROW-richtlijn blijft een nadere invulling van het begrip zorgvuldigheid in de zin van de WIBON, zoals het KLO het tevens beaamt in de CROW 500.⁸⁶ De rechter kan dus belangrijke aanknopingspunten in zijn oordeelsvorming uit de CROW 500 putten, maar dit betekent niet dat hij bij het beoordelen van aansprakelijkheid bij graafschades gebonden is aan hetgeen is opgenomen in de CROW-richtlijn.⁸⁷ Uiteindelijk zal de rechter zijn oordeel vellen op basis van alle omstandigheden van het geval.⁸⁸ Wel ben ik net als Jansen van mening, dat naarmate een normstelling concreter is, het feitengehalte hiermee belangrijker wordt en er dus meer ruimte is voor doorwerking van de privaatrechtelijke regelgeving.⁸⁹ Met andere woorden: hoe concreter de norm in de CROW 500, hoe minder ruimte mijns inziens de rechter heeft om af te wijken van de betreffende norm. Vervolgens rijst de vraag op welke wijze de inhoud van de concrete normen uit de CROW 500 geïnterpreteerd dient te worden.

---

⁸⁴ *Kamerstukken II 2017/18*, 34745, nr. 7, p. 4.

⁸⁵ *Asser/Vranken Algemeen deel**** 2005/91. Zie ook Smeehuijzen 2017, par. 4; Hoekstra 2021, par. 3.

⁸⁶ CROW 500, p. 7.

⁸⁷ HR 25 mei 2018, ECLI:NL:HR:2018:772, r.o. 3.7.2, *NJ 2019/295*, m.nt. S.D. Lindenbergh (*Liander/Paape*).

⁸⁸ Zie ook Smeehuijzen 2017, par. 7; Van Leuken, Van de Moosdijk & Tweehuysen 2017/23.1.1.1, nr. 443; Verbruggen 2019, p. 447-449; Asser/Sieburgh 6-IV 2023/74.

⁸⁹ Jansen 2020, par. 2.6.

Voor de interpretatie van de CROW 500 is het van belang welke uitlegmaatstaf gehanteerd dient te worden met betrekking tot de opgenomen verplichtingen in deze richtlijn. De twee bekende uitlegmethoden (met name voor overeenkomsten) ontwikkeld door de Hoge Raad, zijn de Haviltex-norm en de CAO-norm.⁹⁰ Met betrekking tot de Haviltex-norm heeft de Hoge Raad geoordeeld, dat bij de uitleg van overeenkomsten het aankomt “op de zin die partijen in de gegeven omstandigheden over en weer redelijkerwijs aan deze bepalingen mochten toekennen en op hetgeen zij redelijkerwijs ten aanzien van elkaar mochten verwachten”.⁹¹ In de CAO-norm wordt gekozen voor een meer objectieve uitlegmethode, waarbij in beginsel de tekst van doorslaggevende betekenis is, zodat een eenvormige uitleg voor alle onder de overeenkomst gebonden partijen kan worden gehanteerd.⁹² In het arrest *DSM/Fox* geeft de Hoge Raad aan dat deze maatstaf ook bij andere overeenkomsten of regelingen aan de orde kan zijn, mits deze de strekking heeft een groot aantal derden te beïnvloeden die de partijbedoeling niet kennen en waarvan de rechtspositie op uniforme wijze moet worden geregeld.⁹³ Mijns inziens moet de CAO-norm als uitlegmaatstaf van de CROW 500 worden gehanteerd indien de vier omstandigheden waarbij een objectieve uitleg gewenst kan zijn van een overeenkomst of regeling volgens Tjittes, worden uitgewerkt.⁹⁴ De eerste en tweede omstandigheid is dat het gaat om de overeenkomst/regeling die naar haar aard bestemd is om de rechtspositie van een groot aantal derden te beïnvloeden. De wetgever heeft ervoor gekozen om de invulling van de zorgvuldigheidsnormen bij graafwerkzaamheden aan de graafsector over te laten en hiermee (indirect) een groot aantal derden aan te verbinden. Deze invulling is in de CROW-richtlijn vormgegeven en verbindt dus naar haar aard de rechtspositie van derden. De derde omstandigheid is dat de derden de partijbedoeling niet kennen. Niet alle (professionele) grondroerders maken deel uit van het KLO, derhalve kent niet iedere grondroerder de bedoeling van het KLO met betrekking tot de bepalingen in de CROW 500. Tot slot is een uniforme uitleg van de regeling/overeenkomst gewenst. Een uniforme uitleg van de CROW 500 is praktischer en het levert ook meer duidelijkheid op voor

---

⁹⁰ Andere literatuur over dit onderwerp: Asser/Lutjens 7-XI 2019/185; Asser/Wansink, Van Tiggele & Salomons 7-IX 2019/337; Schelhaas & Valk 2022, par. 2.2.7; Hendrikse e.a. 2023, par. 2.2.2.4; Hendrikx 2023/51.

⁹¹ HR 13 maart 1981, ECLI:NL:HR:1981:AG4158, r.o. 2, *NJ* 1981/635, m.nt. C.J.H. Brunner (*Haviltex*).

⁹² HR 17 september 1993, ECLI:NL:HR:1993:ZC1059, r.o. 3.3, *NJ* 1994/173 (*Gerritse/Has*). Andere literatuur over dit onderwerp: Spanjaard 2017/8; Asser/Heerma van Voss 7-V 2020/552; Asser/Sieburgh 6-III 2022/374.

⁹³ HR 20 februari 2004, ECLI:NL:HR:2004:AO1427, r.o. 4.3, *NJ* 2005/493, m.nt. C.E. du Perron (*DSM/Fox*).

⁹⁴ Tjittes 2009, p. 60.

de grondroerder en netbeheerder omtrent zijn verantwoordelijkheden bij graafwerkzaamheden. De CROW 500 raakt een groot aantal derden uit de graafsector en om die reden is een objectieve uniforme uitleg van de richtlijn gewenst.⁹⁵ Hiermee wordt de rechtszekerheid voor de grondroerder en netbeheerder bevorderd, omdat een objectieve uniforme uitleg bijdraagt aan meer consistentie en eenduidigheid bij de interpretatie van de CROW 500.⁹⁶ De Hoge Raad heeft zich helaas tot op heden niet uitgelaten over de toepassing van de CAO-norm als uitlegmaatstaf voor de CROW 500, hoewel A-G Hartlief daar in 2023 wel van uitging in zijn conclusie voor het arrest *V&SH/Evides*.⁹⁷ In het betreffende geschil klaagde de netbeheerder Evides in het cassatiemiddel dat het hof Den Haag een onjuiste invulling had gegeven aan de zorgplichten van de netbeheerder die volgen uit de CROW 500.⁹⁸ Hartlief legt als bevinding vast dat de CROW 500 geen recht in de zin van artikel 79 RO is, maar wel als (algemene) strekking heeft om de rechten en verplichtingen van derden op uniforme wijze te concretiseren.⁹⁹ Volgens hem past de uitlegmaatstaf van de CAO-norm goed als objectieve maatstaf van de CROW 500. De Hoge Raad spreekt zich niet hierover uit en doet de beoordeling van de klachten ex artikel 81 lid 1 RO af. Desondanks ben ik van mening dat op basis van het voorgaande de CAO-norm als uitlegmaatstaf gehanteerd dient te worden bij de uitleg van de CROW 500. Is dan met het aannemen van de CAO-norm als uitlegmaatstaf, de Haviltex-norm buiten spel gezet? Op deze vraag moet ontkennend op worden geantwoord. De Hoge Raad heeft reeds bepaald dat er geen tegenstelling tussen beide normen bestaat, maar een vloeiende overgang en een gemeenschappelijke grondslag zoals de redelijkheid en billijkheid.¹⁰⁰ Teksten kunnen dus ook conform de objectieve Haviltex-norm worden uitgelegd, waardoor het verschil tussen beide normen niet altijd goed zichtbaar is.¹⁰¹

Zoals eerder benoemd in deze paragraaf, kan de rechter belangrijke aanknopingspunten vinden in de CROW 500, maar is hij hier niet aan gebonden in zijn oordeel.

---

⁹⁵ Vgl. HR 20 februari 2004, ECLI:NL:HR:2004:AO1427, r.o. 4.5, *NJ* 2005/493 m.nt. C.E. de Perron (*DSM/Fox*).

⁹⁶ Zie ook Tjittes 2009, p. 15-18.

⁹⁷ HR 16 juni 2023, ECLI:NL:HR:2023:930, *RvdW* 2023/686; Concl. A-G T. Hartlief 14 april 2023, ECLI:NL:PHR:2023:430, par. 3.13; Concl. A-G T. Hartlief 9 juni 2023, ECLI:NL:PHR:2023:583, par. 3.15.

⁹⁸ Concl. A-G T. Hartlief 14 april 2023, ECLI:NL:PHR:2023:430, par. 3.1. In hoofdstuk 3 wordt dit arrest verder besproken.

⁹⁹ Concl. A-G T. Hartlief 9 juni 2023, ECLI:NL:PHR:2023:583, par. 3.13.

¹⁰⁰ HR 20 februari 2004, ECLI:NL:HR:2004:AO1427, r.o. 4.5, *NJ* 2005/493 m.nt. C.E. de Perron (*DSM/Fox*).

¹⁰¹ Zie ook Tjittes 2009, p. 60-62; Tjong Tjin Tai 2010, *NJB* 2010/1789.

De rechter zal zijn oordeel baseren op basis van alle omstandigheden van het geval, waaronder de maatschappelijk aanvaarde normen over behoorlijk en zorgvuldig gedrag.¹⁰² Gedacht kan worden aan werkzaamheden waarbij tevens een onderzoeksplicht wordt aangenomen, ook al vallen deze niet onder het bereik van de WIBON dan wel de CROW 500.¹⁰³ De maatschappelijke zorgvuldigheid is bedoeld als een aanvullend criterium voor gevallen die niet ondergebracht kunnen worden onder de criteria in strijd met een wettelijke plicht of de inbreuk op een recht.¹⁰⁴ Bij graafschades gaat het om de schending van (ongeschreven) verkeers- en veiligheidsnormen oftewel onrechtmatige gevaarzetting, waarbij de rechter de situatie toetst op basis van de concrete omstandigheden van het geval. Er is sprake van onrechtmatige gevaarzetting als iemand een gevaarlijke situatie in het leven roept of in stand houdt, waarvan diegene redelijkerwijs weet of behoort te weten dat hierdoor een ongeluk met schade kan ontstaan.¹⁰⁵ Bij graafwerkzaamheden kan in dit verband gedacht worden aan het nemen van onvoldoende voorzorgsmaatregelen, zoals het niet lokaliseren van een gasleiding, waardoor deze wordt beschadigd en een gasexplosie ontstaat (met alle gevolgen van dien). De Hoge Raad heeft in het Kelderluik-arrest geoordeeld welke factoren van belang zijn om te bepalen of er sprake is van een onrechtmatige gevaarzetting. Van belang is de mate van waarschijnlijkheid dat de vereiste oplettendheid en voorzichtigheid niet in acht wordt genomen, de kans dat daaruit ongevallen ontstaan, de ernst van de mogelijke gevolgen daarvan en de bezwaarlijkheid met betrekking tot de te nemen voorzorgsmaatregelen die de schade had kunnen voorkomen.¹⁰⁶ In 2023 volgt uit de conclusie van A-G Hartlief in de zaak *Evides/VSH*, dat de CROW 500 een verbijzondering is van de Kelderluikcriteria als het gaat om de naleving van de zorgplichten door de grondroerder en netbeheerder ten behoeve van graafschadepreventie.¹⁰⁷ Dit is wat mij betreft geen onaanvaardbare conclusie. Immers blijkt

---

¹⁰² Zie bijvoorbeeld HR 28 juni 1991, ECLI:NL:HR:1991:ZC0300, r.o. 3.3, *NJ* 1992/622, m.nt. C.J.H. Brunner (*Natraparrest*); HR 6 oktober 1995, ECLI:NL:HR:1995:ZC1836, r.o. 3.3, *NJ* 1998/190, m.nt. C.J.H. Brunner (*Disloquerende turnster*); HR 27 mei 1988, ECLI:NL:HR:1988:AD0344, r.o. 3.2, *NJ* 1989/29, m.nt. W.C.L. van der Grinten (*Staat/Daalder*); HR 28 mei 2004, ECLI:NL:HR:2004:AO4224, r.o. 3.4.1, *NJ* 2005/105, m.nt. C.J.H. Brunner (*Jetblast*).

¹⁰³ In de vorige paragraaf heb ik hier meerdere voorbeelden van benoemd, zoals baggeren met een baggerbak, heien en aftrillen met heihammers enzovoorts.

¹⁰⁴ Zie ook: Tjong Tjin Tai, *RMTh* 2019/1, p. 26-32; Jansen, in: *GS Onrechtmatige daad*, art. 6:162 BW, aant. 6.1.3 (online, bijgewerkt 1 december 2020); Asser/Sieburgh *6-IV* 2023/81.

¹⁰⁵ Andere literatuur over dit onderwerp: Tjong Tjin Tai, *RMTh* 2019/1, p. 26-32; Bauw, in: *GS Onrechtmatige daad*, aant. VIII.6.3.6 (online, bijgewerkt 2 januari 2020); Verheij *2023/2.16.3*; Asser/Sieburgh *6-IV* 2023/58.

¹⁰⁶ HR 5 november 1965, ECLI:NL:HR:1965:AB7079, *NJ* 1966/136, m.nt. G.J. Scholten (*Kelderluik*).

¹⁰⁷ Concl. A-G T. Hartlief 14 april 2023, ECLI:NL:PHR:2023:430, par. 6.10.

reeds uit de praktijk dat er in meerdere situaties bijzondere zorgplichten middels geschreven dan wel ongeschreven recht voortvloeien voor specifieke branches en/of beroepsgroepen die invulling geven aan het criterium hetgeen in maatschappelijk verkeer betaamt.¹⁰⁸ Hieronder kan ook de CROW 500 worden geschaard die als een vangnetconstructie voor de zorgvuldigheidsnorm fungeert.¹⁰⁹

Naar aanleiding van het voorgaande ben ik van mening dat met een schending van een concrete norm uit de WIBON het onrechtmatige karakter vaststaat. Voor de vage normen met betrekking tot zorgvuldig graven dient de rechter uit te wijken naar de CROW 500, waarbij naarmate de feitingehalte concreter wordt, er meer ruimte is voor de doorwerking van de CROW 500.¹¹⁰ Indien de normen van de CROW 500 onvoldoende concreet zijn, dient de rechter de situatie te beoordelen op basis van alle omstandigheden van het geval.¹¹¹ Indien deze hiërarchie qua beoordeling wordt aangehouden, levert dit meer consistentie en eenduidigheid op in rechtszaken en neemt de rechtszekerheid van de grondroerder toe.

2.3. Inbreuk op een recht: eigendom

Tot slot kan een netbeheerder de grondroerder aansprakelijk stellen op basis van een inbreuk op een recht. Immers is een net eigendom van de netbeheerder en is verdedigbaar dat met de beschadiging van zijn eigendom, sprake is van een inbreuk op zijn eigendomsrecht. Daarvoor is dan wel vereist dat de netbeheerder zijn subjectieve recht¹¹² en de inbreuk daarop aantoot.¹¹³ De wetgever achtte het van belang om dit soort belangen te beschermen. Een schending hiervan levert in beginsel een onrechtmatige gedraging op.¹¹⁴ Er is sprake van een

---

¹⁰⁸ Zie ook over bijzondere zorgplichten Snijders 2016; Bauw, in: *GS Onrechtmatige daad*, VIII.6.3.9 (online, bijgewerkt 2 januari 2020); Caria, in: *GS Onrechtmatige daad*, VI.4.1.4 (online, bijgewerkt 5 september 2022); Hendrikse e.a. 2023.

¹⁰⁹ Tjong Tjin Tai 2019, p. 32.

¹¹⁰ Gedacht kan worden aan het opvragen van gebiedsinformatie en het opstellen van een werkplan met maatregelen ten behoeve van lokaliseren en beschermen van assets van netbeheerders.

¹¹¹ Gedacht kan worden aan bijvoorbeeld het aantal proefsleuven wat voldoende wordt geacht in een specifieke situatie.

¹¹² Een subjectief recht wordt traditioneel onderscheiden in de absolute vermogensrechten (bijvoorbeeld het eigendomsrecht) en persoonlijkheidsrechten (bijvoorbeeld recht op lichamelijke integriteit). Jansen 2020, art. 6:162 BW, aant. 4.

¹¹³ Zie ook Parl. Gesch. Boek 6, p. 614 (TM); Jansen, in: *GS Onrechtmatige daad*, art. 6:162 BW, aant. 2 (online, bijgewerkt 1 december 2020); Asser/Sieburgh 6-IV 2023/46.

¹¹⁴ Parl. Gesch. Boek 6, p. 614 (TM).

inbreuk op een recht als iemand een handeling verricht waartoe een ander als rechthebbende exclusief bevoegd is of van dien aard is dat daardoor de rechthebbende in de uitoefening van zijn recht onmogelijk wordt gemaakt.¹¹⁵ Uit de parlementaire toelichting volgt echter dat niet iedere gedraging die als voorzienbaar gevolg letsel of zaaksbeschadiging heeft, om die reden reeds onrechtmatig is. De gedraging is alleen onrechtmatig als deze in strijd is met het geschreven en ongeschreven recht, strekkende om letsel of zaakbeschadiging te voorkomen.¹¹⁶ Bij een rechtsinbreuk gaat het dus niet om de schadelijke gevolgen van het handelen, zoals letsel en zaakschade, maar om het onrechtmatig handelen in strijd met de wet of in strijd met hetgeen in het maatschappelijk verkeer betaamt, wat heeft geleid tot de betreffende schade.¹¹⁷ Het aannemen van een rechtsinbreuk enkel op basis van een schadelijke gevolg, geeft een te ruime uitleg. Hiermee zou iedere gedraging met als gevolg letsel en zaakschade leiden tot aansprakelijkheid, hetgeen in de parlementaire toelichting juist wordt afgewezen.¹¹⁸ Ook Brunner stelt in zijn noot onder het Zwiependende tak arrest dat het absurd zou zijn als elke letsel en zaakschade automatisch zou leiden tot een onrechtmatige gedraging.¹¹⁹ Zoals in de vorige paragraaf is aangegeven, stelt de Leer Smits zelfs dat het criterium van een rechtsinbreuk overbodig is, maar in de heersende leer wordt dit uitgangspunt verworpen.¹²⁰ Bij een inbreuk op een eigendomsrecht als gevolg van graafschades is dus tevens van belang of er onrechtmatig is gehandeld in strijd met de wet of in strijd met hetgeen in het maatschappelijk verkeer betaamt. Bij graafwerkzaamheden zijn de WIBON en de CROW 500 van toepassing. Bij het beoordelen van een onrechtmatigheid door de rechter zal dus nog steeds worden getoetst of de normen uit de WIBON en de CROW 500 zijn geschonden.¹²¹

---

¹¹⁵ Asser/Sieburgh 6-IV 2023/46.

¹¹⁶ Parl. Gesch. Boek 6, p. 614 (TM).

¹¹⁷ Zie ook Strang, in: *GS Onrechtmatige daad*, aant. 2.1 (online, bijgewerkt 30 december 2019); Asser/Sieburgh 6-IV 2023/36; Bauw & Brans 2023/3.2.

¹¹⁸ Parl. Gesch. Boek 6, p. 606, 613 en 619 (TM).

¹¹⁹ Brunner 1996, par. 2.

¹²⁰ Smits 1940, p. 373-379; Hartlief & Van Maanen 1995, p. 64; Van Dam 2023, nr. 222; Verheij 2023/2.14. Anders: Sieburgh 2000, p. 70-71; Nieuwenhuis 2008, p. 22-23; Jansen 2012/4.2.6; Van Leuken, Van de Moosdijk & Tweehuysen 2017/23.1.1.1, nr. 438; Verheul 2018, p. 863; Van der Kooij 2019/10.4; Asser/Sieburgh 6-IV 2023/82-83.

¹²¹ Rb. Overijssel 14 juni 2016, ECLI:NL:RBOVE:2016:2164, r.o. 4.2 en 4.3; Rb. Rotterdam 23 augustus 2017, ECLI:NL:RBROT:2017:6926, r.o. 4.20.

Noemenswaardig is een arrest uit 2024 waarin de Hoge Raad zich – in het kader van een schade als gevolg van bouwwerkzaamheden van een aannemer - buigt over de vraag aan de hand van welke maatstaf de zaakschade van de benadeelde partij beoordeeld dient te worden: een inbreuk op een recht of in strijd hebben gehandeld met de maatschappelijke zorgvuldigheid? Hoewel de zaak niet ging over een graafschade, is de zienswijze van de Hoge Raad wel van belang om kort te bespreken in deze paragraaf. In dit geschil ging het om schade als gevolg van bouwwerkzaamheden van de aannemer Multi c.s. (hierna: Multi). De aannemer was bezig om een afzinkkelder te plaatsen voor zijn opdrachtgever. Tijdens de werkzaamheden scheurt de kelderwand, waardoor de etalageruit springt en er ernstige scheurvorming ontstaat in het naastgelegen pand. De benadeelde A c.s. stelt Multi aansprakelijk voor de ontstane schade. Allereerst bevestigt de Hoge Raad: *“Uit de wetsgeschiedenis van art. 6:162 BW blijkt dat van een inbreuk op een recht als bedoeld in art. 6:162 lid 2 BW niet reeds sprake is op grond van de enkele omstandigheid dat een gedraging letsel of zaaksbeschadiging als voorzienbaar gevolg heeft; een zodanige gedraging is in het algemeen alleen onrechtmatig als zij in strijd was met een norm van geschreven of ongeschreven recht die ertoe strekt letsel of zaaksbeschadiging te voorkomen.”*¹²² Vervolgens oordeelt de Hoge Raad dat er een aanmerkelijk risico op schade was, ook in het geval er voldoende maatregelen waren getroffen door de bouwer. Dit risico heeft zich verwezenlijkt en het zou niet aanvaardbaar zijn dat de benadeelde partij de schade draagt. Van belang is hierbij dat de benadeelde partij geen belang had bij de uitvoering van de werkzaamheden, het niet in zijn voordeel was, dat de schade niet zonder meer behoort tot hetgeen door een derde in het maatschappelijk verkeer moet worden geduld bij bouwwerkzaamheden van een ander en dat het op de weg van de bouwer ligt om zich hiertegen te verzekeren. Het uitvoeren van deze werkzaamheden waarbij schade ontstaat, kan dus een onrechtmatige daad opleveren.¹²³ Kortweg komt het erop neer dat ook wanneer er voldoende maatregelen zijn getroffen ter voorkoming van schade, een bouwer aansprakelijk kan zijn voor de schade die derden door de bouwwerkzaamheden hebben geleden.¹²⁴ Sommige auteurs zijn van mening dat de Hoge Raad de normschending bij een inbreuk op een recht heeft losgelaten en met deze uitspraak

---

¹²² HR 12 januari 2024, ECLI:NL:HR:2024:17, r.o. 3.1.2, *RvdW* 2024/114.

¹²³ HR 12 januari 2024, ECLI:NL:HR:2024:17, r.o. 3.2.2, *RvdW* 2024/114.

¹²⁴ HR 12 januari 2024, ECLI:NL:HR:2024:17, r.o. 3.2.3, *RvdW* 2024/114.

mogelijk een risicoaansprakelijkheid heeft gecreëerd.¹²⁵ Andere auteurs zoals Verstoep en Berkelder, zijn van mening dat de Hoge Raad niet vermeldt dat er zonder een normschending toch aansprakelijkheid kan bestaan, maar slechts constateert dat de aannemer in dit geschil aansprakelijk kan zijn zonder een grondslag voor aansprakelijkheid te noemen.¹²⁶ Berkelder geeft daarbij aan dat het gaat om een aanscherping van de zorgvuldigheidsnormen bij risicovolle bouwactiviteiten.¹²⁷ Jansen is juist van mening dat bepalend is dat een handeling die een dusdanig grote bedreiging vormt voor de subjectieve rechten van een ander, deze als maatschappelijk onbetamelijk worden gezien en daarmee dus onrechtmatig is.¹²⁸ Van Wechem en Rinkes noemen het anders en geven aan dat het gaat om de acceptatie van de keuze dat door de werkzaamheden schade kan ontstaan bij derden, ondanks alle voorzorgsmaatregelen en dat in die acceptatie de normschending zit opgesloten.¹²⁹ De meningen zijn verdeeld, maar mijns inziens heeft de Hoge Raad de normschending niet als criterium losgelaten bij een inbreuk op een recht, daar hij deze in zijn overweging nadrukkelijk benoemt.¹³⁰ Naar mijn mening betreft de normschending het ongeschreven recht wat als betamelijk wordt geacht. Indien een bouwer ervoor kiest om werkzaamheden voort te zetten, terwijl de kans op schade aanmerkelijk dan wel voorzienbaar is, dan zit de onrechtmatigheid in het voortzetten van die handeling. Immers kan hij ervoor kiezen om de werkzaamheden stop te zetten ter voorkoming van (ergere) schade. Het zou maatschappelijk onaanvaardbaar zijn wanneer een derde partij de schade als gevolg van een “bewuste” keuze door de bouwer zou moeten dragen. Wel ben ik het met Drion en Potharst eens dat de uitspraak van de Hoge Raad nieuwe vragen doet rijzen over wanneer gevallen van schades, ondanks voldoende getroffen voorzorgsmaatregelen, alsnog als een onrechtmatige daad worden beschouwd.¹³¹ In dit geschil ging het om bouwschade, maar wat betekent dit arrest nu voor aansprakelijkheid bij graafschades? Immers leidt de naleving van de (zorgvuldigheids)normen van de WIBON, de CROW 500 en hetgeen in maatschappelijk verkeer betaamt niet tot aansprakelijkheid van de

---

¹²⁵ Van Deurzen & Britsemmer 2024; Van Dijk 2024, par. 6.

¹²⁶ Verstoep 2024, par. 6.

¹²⁷ Berkelder 2024, par. 5.2.

¹²⁸ Jansen 2024.

¹²⁹ Wechem en Rinkes 2024, p. 8.

¹³⁰ HR 12 januari 2024, ECLI:NL:HR:2024:17, r.o. 3.1.2, *RvdW* 2024/114.

¹³¹ Drion 2024; Potharst 2024.

grondroerder.¹³² Bij graafwerkzaamheden zal veelal het geval zijn dat de netbeheerder geen belang heeft bij de werkzaamheden, deze geen voordeel voor hem opleveren, dat de schade niet zonder meer behoort tot hetgeen door een netbeheerder in het maatschappelijk verkeer moet worden geduld bij graafwerkzaamheden van een ander en dat het op de weg van de aannemer ligt om zich hiertegen te verzekeren. Leidt dit arrest tot aansprakelijkheid van de aannemer, ook al heeft hij voldoende zorgvuldig in de zin van de WIBON en de CROW 500 gewerkt? Mijns inziens is dit niet het geval. Immers benoemt de Hoge Raad in zijn arrest de *aanmerkelijke risico op schade*. Er zal veelal geen sprake zijn van een aanmerkelijke kans op graafschade, mits de grondroerder voldoet aan zijn onderzoeksplicht. Niet elk graafwerk leidt immers tot een graafschade, er is dus geen sprake van een aanmerkelijke risico op schade.¹³³ Daarnaast zou een dergelijke overweging haaks staan op de bedoeling van de wetgever met de WIBON, waarin juist is beoogd een meer gelijkmatige verantwoordelijkheidsverdeling aan te brengen tussen de grondroerder en netbeheerder ter voorkoming van graafschades. Als een grondroerder ondanks zorgvuldig werk toch aansprakelijk blijft voor een schade, wat let hem dan om ter besparing van extra kosten, minder voorzorgsmaatregelen te nemen? Hij wordt alsnog benadeeld in geval van een schade. Mijns inziens is dit niet aanvaardbaar en kan dit arrest derhalve niet toegespitst worden op gevallen van graafschades.

Op basis van het voorgaande kan worden geconcludeerd dat in beginsel een inbreuk op een recht bij graafschades een onrechtmatige gedraging oplevert, maar alleen in het geval de gedraging in strijd is met het geschreven en ongeschreven recht, strekkende om letsel of zaakbeschadiging te voorkomen. De normen van de WIBON en CROW 500 en overige omstandigheden worden dus alsnog betrokken bij de beoordeling omtrent het zorgvuldig handelen van de grondroerder.

2.4. Tussenconclusie

Het juridische kader van aansprakelijkheid bij graafschades kan worden gebaseerd op een inbreuk op een eigendomsrecht, schending van een wettelijke plicht (de WIBON) en in strijd

---

¹³² Zie par. 1.3 en 2.2.

¹³³ Zoals ook blijkt uit par. 1.5, is in 2022 het schadepercentage 5,86% ten opzichte van het totaal aantal graafwerkzaamheden in dat jaar en niet 100% van het totaal aantal graafwerkzaamheden.

met hetgeen in het maatschappelijk verkeer betaamt (onder andere de CROW 500). Op basis van het voorgaande kom ik tot de volgende analyse. Mijns inziens leidt een schending van een concrete norm uit de WIBON per definitie tot een onrechtmatigheid. Voor de vage normen omtrent zorgvuldig graven moet uitgeweken worden naar de CROW 500, waarbij als uitlegmaatstaf de CAO-norm geldt. Naarmate de normen van de CROW 500 concreter zijn, dient er meer ruimte te zijn voor de doorwerking van de CROW 500. Indien de normen van de CROW 500 onvoldoende concreet oftewel vaag zijn, dient de rechter de situatie te beoordelen op basis van alle omstandigheden van het geval, waarin de maatschappelijk aanvaarde normen over behoorlijk en zorgvuldig gedrag van belang zijn. Indien deze rangorde wordt aangehouden, leidt dit mijns inziens tot meer consistente en eenduidige uitspraken in de rechtspraak.

Hoofdstuk 3. De rechtspraak

Op basis van het in het voorgaande hoofdstuk geschetste juridische kader van buitencontractuele aansprakelijkheid bij graafschades, wordt in dit hoofdstuk de jurisprudentie met betrekking tot graafschades vanaf het arrest *Liander/Paape* van 25 mei 2018 geanalyseerd. Dat is van belang voor mijn onderzoek, omdat uit het jurisprudentieonderzoek is gebleken dat er meerdere malen inconsistent is geoordeeld in de rechtspraak in geschillen omtrent graafschades. De oorzaak ligt aan een onjuiste uitlegmaatstaf dan wel een onjuiste interpretatie van de CROW 500. Indien als uitlegmaatstaf de CAO-norm wordt gehanteerd, leidt dit mijns inziens tot minder inconsistenties in de rechtspraak. Dit is belangrijk voor de grondroerder om zijn verantwoordelijkheid bij graafwerkzaamheden te kunnen definiëren en om zijn rechtspositie beter te kunnen bepalen in geschillen over graafschades. Allereerst worden het arrest *Liander/Paape* en wat de belangrijkste overwegingen hierin zijn geweest toegelicht. Vervolgens wordt de daaropvolgende jurisprudentie tot en met het jaar 2024 besproken.

3.1. Het arrest *Liander/Paape*

Grondwerkbedrijf en Machineverhuur Paape B.V. (hierna: Paape) vernieuwt in opdracht van de gemeente Bloemendaal een oude damwand. Op basis van de ontvangen gebiedsinformatie bij de graafmelding lokaliseert en vindt Paape de kabel van netbeheerder Liander N.V. (hierna: Liander) middels twee proefsleuven. Paape neemt onterecht aan dat de kabel een stuk verderop op dezelfde wijze verloopt, maar deze loopt buiten de wetenschap van de netbeheerder om, met een lichte boog onder de damwand. Paape beschadigt de kabel, waarvoor Liander hem aansprakelijk stelt voor een bedrag van € 4.263,07. In eerste aanleg oordeelt de rechtbank Noord-Holland dat Paape niet onrechtmatig heeft gehandeld, omdat Liander niet had voldaan aan zijn informatieplicht conform artikel 5 lid 2 BION, op grond waarvan een nauwkeurigheidseis van een meter van de ligginggegevens van het net wordt vereist. De betreffende kabel vertoonde een afwijking van meer dan een meter op de aangeleverde gebiedsinformatie.¹³⁴ In appèl gaat het hof Amsterdam met Liander mee dat het

---

¹³⁴ Rb. Noord-Holland 20 mei 2015, ECLI:NL:RBNHO:2015:4090.

aannemelijk is dat netbeheerders niet de nauwkeurigheid als opgenomen in de BION kunnen bieden, maar stelt vervolgens vast dat dit voor Paape niet van belang is. Paape mag ervan uitgaan dat netbeheerders zich houden aan de wet en dat Liander dus gebiedsinformatie zou aanleveren met de liggingsgegevens van de kabel met een maximale afwijking van een meter. Voorts oordeelt het hof dat Paape niet onzorgvuldig heeft gehandeld, daar er omstandigheden waren die erop wezen dat de kabel liep zoals op de tekening van Liander was aangegeven. Liander wordt opnieuw in het ongelijk gesteld.¹³⁵ Liander stelt cassatie in en voert onder andere aan dat het hof is uitgegaan van een onjuiste rechtsopvatting over de van een grondroerder te verlangen zorgvuldigheid. In cassatie oordeelt de Hoge Raad dat voor de invulling van de plicht tot zorgvuldig graven, bij gebreke aan concrete wettelijke normeringen in de WION, in beginsel aansluiting gezocht dient te worden bij de CROW 250 en hier alleen gemotiveerd van mag worden afgeweken.¹³⁶ Voorts wordt in het arrest de verhouding tussen de onderzoeksplicht van de grondroerder en de informatieplicht van de netbeheerder verhelderd, welke ik hierna verder toelicht.

Uit het arrest volgt dat hoewel artikel 5 lid 2 BION de verplichting van een nauwkeurigheidsmarge van één meter op de gebiedsinformatie aan de netbeheerder oplegt, de grondroerder niet zonder meer mag vertrouwen op de door de netbeheerder verstrekte informatie. In hoeverre op de tekening mag worden vertrouwd, hangt af van de omstandigheden van het geval, in het licht van hetgeen de CROW 250 over de onderzoeksplicht van de grondroerder bepaalt. Daarbij komt groot gewicht toe aan de leeftijd van de kabel of leiding en of er na aanleg nog graafwerkzaamheden op de locatie hebben plaatsgevonden.¹³⁷ De werkelijke ligging van een kabel of leiding kan namelijk door verschillende oorzaken afwijken, waarmee de CROW 250 rekening houdt. Een afwijkende ligging ontslaat de grondroerder niet van zijn plicht om altijd zorgvuldig te graven.¹³⁸ Dit houdt conform de CROW 250 in dat de lokalisatieplicht van de grondroerder een resultaatsverplichting inhoudt.¹³⁹ Hij moet de kabel of leiding lokaliseren en daadwerkelijk vinden. Ook dient hij er rekening mee te houden dat kabels of leidingen niet meer op dezelfde

---

¹³⁵ Hof Amsterdam 20 september 2016, ECLI:NL:GHAMS:2016:3860, r.o. 3.8.2 en 3.8.5, JA 2016/171.

¹³⁶ HR 25 mei 2018, ECLI:NL:HR:2018:772, r.o. 3.7.2, NJ 2019/295, m.nt. S.D. Lindenbergh (*Liander/Paape*).

¹³⁷ HR 25 mei 2018, ECLI:NL:HR:2018:772, r.o. 3.6.2, TBR 2018/110, m.nt. J.A.M.A. Sluysmans (*Liander/Paape*).

¹³⁸ HR 25 mei 2018, ECLI:NL:HR:2018:772, r.o. 3.6.2, NJ 2019/295, m.nt. S.D. Lindenbergh (*Liander/Paape*).

¹³⁹ CROW 250 2008, p. 34. Kanttekening hierbij is dat de CROW 500 afwijkt op dit punt en de lokalisatieplicht een inspanningsverplichting inhoudt. Hierop ga ik verder in dit hoofdstuk in.

plaats liggen als ten tijde van de aanleg. Wordt een kabel of leiding niet gevonden, dan dient de grondroerder contact op te nemen met de netbeheerder voor nader advies of om het net te lokaliseren. Pas daarna mag de grondroerder starten met zijn graafwerkzaamheden.¹⁴⁰ Met dit oordeel lijkt de Hoge Raad af te wijken van de bedoeling van de wetgever, waarin juist de verplichting van een nauwkeurigheidsmarge van een meter op de tekening is aangenomen.¹⁴¹ Van Velsen is van mening dat met de nauwkeurigheidsmarge het onmogelijke wordt gevraagd van netbeheerders.¹⁴² De ligging van een kabel of leiding kan na aanleg in de loop der jaren afwijken zonder dat de netbeheerder hier bewust van is, waardoor de tekening niet meer de nauwkeurigheid biedt die de wetgever van de netbeheerder verwacht.¹⁴³ Gedacht kan worden aan een kabel die na graafwerkzaamheden van een grondroerder op een andere locatie wordt teruggelegd dan dat de netbeheerder het oorspronkelijk had aangelegd. Het zou vreemd zijn als deze afwijking de netbeheerder wordt toegerekend. De netbeheerder heeft immers niet de verplichting om de tekeningen (op eigen initiatief) te updaten.¹⁴⁴ Ook Lindenbergh beaamt in zijn noot onder dit arrest de gevraagde onmogelijkheid van de netbeheerder en geeft aan dat in de praktijk vaak het probleem ligt in de van de tekening afwijkende daadwerkelijke ligging.¹⁴⁵ De Vries stelt weer de vraag of de onmogelijkheid van de nauwkeurigheidsvereiste een geldig argument vormt om af te wijken van hetgeen de wetgever voor ogen had.¹⁴⁶ Zijns inziens wordt hetgeen de wetgever heeft beoogd met betrekking tot de informatieplicht door de Hoge Raad gepasseerd. De vraag rijst of dit het geval is geweest.

Uit de tussenconclusie van het vorige hoofdstuk volgt dat een schending van een concrete norm uit de WIBON per definitie leidt tot een onrechtmatigheid. Voor de vage normen dient te worden uitgeweken naar de concrete normen uit de CROW-richtlijn en indien er vage normen in de CROW zijn opgenomen, dient de situatie te worden beoordeeld op basis van alle omstandigheden van het geval. Uit artikel 5 lid 2 BION volgt een concrete norm, namelijk de nauwkeurigheidsvereiste van een meter op de verstrekte tekeningen door de

---

¹⁴⁰ Zie ook Concl. A-G T. Hartlief 9 februari 2018, ECLI:NL:PHR:2018:144, par. 3.21.

¹⁴¹ *Kamerstukken II* 2005/06, 30475, nr. 3, p. 12 en 14.

¹⁴² Van Velsen 2006, p. 424.

¹⁴³ Hof 's-Hertogenbosch 12 mei 2020, ECLI:NL:GHSHE:2020:1553, r.o. 3.4.3 en 3.4.5; Rb. Den Haag 31 juli 2019, ECLI:NL:RBDHA:2019:14822, r.o. 5.4.

¹⁴⁴ Rb. Rotterdam 7 oktober 2022, ECLI:NL:RBROT:2022:8458, r.o. 4.11; Hof Amsterdam 23 augustus 2022, ECLI:NL:GHAMS:2022:2410, r.o. 4.13.

¹⁴⁵ HR 25 mei 2018, ECLI:NL:HR:2018:772, r.o. 3.6.2, *NJ* 2019/295, m.nt. S.D. Lindenbergh (*Liander/Paape*).

¹⁴⁶ De Vries 2018, par. 3.3.

netbeheerder. Een schending van de BION levert derhalve een onrechtmatigheid op voor de netbeheerder. Nu in dit arrest sprake was van een afwijkende ligging van meer dan een meter kan worden aangenomen dat Liander in beginsel niet voldaan heeft aan zijn informatieplicht met eventuele uitzonderingen nagelaten.¹⁴⁷ Dit heeft alleen invloed op de eigen schuld van Liander conform artikel 6:101 BW. Met de schending van de informatieplicht door Liander, wordt Paape namelijk niet ontheven van zijn aansprakelijkheid.¹⁴⁸ Om te beoordelen of Paape aansprakelijk is, wordt eerst nagegaan wat in de WION is opgenomen omtrent de verplichtingen van de grondroerder. Artikel 2 WION vermeldt dat een grondroerder zorgvuldig dient te graven. Dit is een vage norm, aangezien uit de WION niet volgt wat onder zorgvuldig graven wordt verstaan. De Hoge Raad wijkt vervolgens terecht uit naar de CROW-richtlijn, waarin de concrete norm is opgenomen dat Paape 1,5 meter aan weerszijden van het graafprofiel diende te lokaliseren. Nu Paape dit heeft nagelaten, volgt hieruit dat hij zich niet of onvoldoende heeft gehouden aan zijn zorgplicht.

Op basis van het voorgaande ben ik van mening dat het juridische kader die de Hoge Raad heeft opgenomen in het arrest *Liander/Paape*, in overeenstemming is met het juridische kader zoals deze in het vorige hoofdstuk is geschetst. Mijns inziens zou er ook een te grote verantwoordelijkheid op de netbeheerders komen te rusten, indien de aansprakelijkheid van de grondroerder enkel wordt gebaseerd op de nauwkeurigheid van de tekeningen. Dit zou niet in lijn zijn met wat de wetgever met de WION heeft beoogd, namelijk een evenwichtige verantwoordelijkheidsverdeling.¹⁴⁹ Verder volgt uit dit arrest niet dat de netbeheerder niet meer gehouden is te voldoen aan de nauwkeurigheidsmarge van een meter volgens de BION. Op hem rust nog steeds de verplichting om de tekeningen zo nauwkeurig mogelijk als redelijkerwijs van hem kan worden verlangd, aan te leveren. Voldoet hij hier niet aan, dan kan dit leiden tot eigen schuld van de netbeheerder en zal zijn vordering (deels) worden afgewezen.¹⁵⁰ Hierbij kan worden gedacht aan een leiding die recent is aangelegd en waarbij het dus wel mogelijk is om de nauwkeurigheidsmarge van een meter te halen.

---

¹⁴⁷ Zie bijvoorbeeld ook de MvT waarin de wetgever heeft opgenomen dat netbeheerders niet alle netten opnieuw moeten inmeten, maar wel adequaat dienen te reageren op meldingen van afwijkende liggingen. Hieruit lijkt ook voort te vloeien dat ook de wetgever niet de verwachting had dat een netbeheerder kon voldoen aan de nauwkeurigheidsvereiste. *Kamerstukken II 2005/06, 30475, nr. 3, p. 15 en 16.*

¹⁴⁸ De Haan en Hanegraaf 2018, p. 307.

¹⁴⁹ *Kamerstukken II 2005/06, 30475, nr. 3, p. 2.*

¹⁵⁰ HR 25 mei 2018, ECLI:NL:HR:2018:772, r.o. 3.6.2, *NJ 2019/295, m.nt. S.D. Lindenbergh (Liander/Paape).*

3.2. Rechtspraak na het arrest *Liander/Paape*

Met het arrest *Liander/Paape* heeft de Hoge Raad het juridische kader van buitencontractuele aansprakelijkheid bij graafschades geschetst. Dit kader komt overeen met het geschetste juridische kader uit hoofdstuk 2. Toch blijkt uit de jurisprudentie na dit arrest dat de rechters meerdere malen inconsistent in soortgelijke gevallen hebben geoordeeld. Uit het jurisprudentieonderzoek volgt dat er sprake is van inconsistenties die mijns inziens gelegen zijn aan het feit dat van het juridische kader zoals eerder geschetst (onterecht) wordt afgeweken. Dit wordt hierna verder toegelicht aan de hand van de uitspraken na het arrest *Liander/Paape* tot en met het jaar 2024.

3.2.1. Bereik van de WIBON en de CROW 500

Om onder het bereik van de WIBON te vallen, moet er steeds sprake zijn van een grondroerder¹⁵¹ en van graafwerkzaamheden¹⁵² in de zin van de WIBON.¹⁵³ In 2018 oordeelde het hof Arnhem-Leeuwarden dat een vrachtwagenchauffeur niet kwalificeerde als een grondroerder in de zin van de WIBON en derhalve niet verplicht was om de kabels of leidingen te lokaliseren.¹⁵⁴ In 2021 en 2022 oordeelde het hof Den Haag dat maaiwerkzaamheden met een kantensnijder of een maaikorf bij een sloot niet kwalificeren als mechanische werkzaamheden in de zin van de WIBON.¹⁵⁵ Werkzaamheden die niet onder het toepassingsbereik van de WIBON vallen, behoren mijns inziens tevens niet onder het toepassingsbereik van de CROW 500, gezien de CROW 500 de WIBON aanvult en geen zelfstandig karakter heeft (vgl. par. 2.1.1). Zoals in hoofdstuk 2 is toegelicht, ben ik van mening dat de aard van het werk bepalend is om vast te stellen of de WIBON en de CROW 500 van

---

¹⁵¹ *Grondroerder*: degene onder wiens verantwoordelijkheid of leiding graafwerkzaamheden worden verricht. art. 1 WIBON.

¹⁵² *Graafwerkzaamheden*: het mechanisch verrichten van werkzaamheden in de ondergrond. art. 1 WIBON.

¹⁵³ Zie bijvoorbeeld Rb. Limburg 6 juni 2018, ECLI:NL:RBLIM:2018:5351, r.o. 4.1; Rb. Den Haag 27 maart 2019, ECLI:NL:RBDHA:2019:2985, r.o. 4.13; Rb. Rotterdam 13 november 2019, ECLI:NL:RBROT:2019:9368, r.o. 4.13.1, RAV 2020/19; Rb. Den Haag 25 november 2020, ECLI:NL:RBDHA:2020:13546, r.o. 4.4.

¹⁵⁴ Hof Arnhem-Leeuwarden 11 december 2018, ECLI:NL:GHARL:2018:10742, r.o. 4.10, *NJF* 2019/191.

¹⁵⁵ Hof Den Haag 30 november 2021, ECLI:NL:GHDHA:2021:2334, r.o. 4.15, RAV 2022/18; Hof Den Haag 1 maart 2022, ECLI:NL:GHDHA:2022:1009, r.o. 6.

toepassing is.¹⁵⁶ Is de aard van het werk handmatig, dan zijn de WIBON en CROW 500 niet van toepassing. Is deze mechanisch, dan moeten de WIBON en de CROW 500 meegenomen worden in de beoordeling van graafschades.¹⁵⁷ In een geschil in januari 2022 oordeelde de rechtbank Rotterdam terecht dat bij handmatige werkzaamheden met een schep, noch de WIBON als de CROW 500 van toepassing is.¹⁵⁸ In deze zaak vielen de uitgevoerde werkzaamheden onder de aard *handmatig*, aangezien Volker Wessels uitsluitend handmatig met een schep had gegraven.

3.2.1.1. Het arrest V&SH/Evides: toepassing CROW 500 bij handmatige werkzaamheden

In de zaak *V&SH/Evides* had het hof Den Haag in april 2022 de ruimte om meer duidelijkheid te geven over een schade die handmatig werd veroorzaakt, maar waarvan de aard van het graafwerk *mechanisch* was. Die ruimte is niet benut, mogelijk ook vanwege de standpunten die partijen hebben aangedragen. De zaak betrof een geschil tussen Visser & Smit Hanab B.V. (hierna: V&SH) en Evides N.V. (hierna: Evides). V&SH heeft in 2020 in opdracht van Shell grondroerende werkzaamheden verricht ter vervanging van oliepijplijnen. In het graaftracé liep een niet-trekvaste bocht van de waterleiding. Nadat de bocht in overleg met een door de netbeheerder ingehuurde toezichthouder met spanbanden is gefixeerd, wordt de niet-trekvaste bocht handmatig vrij gegraven. Door de inwendige druk van het water klapte de leiding. Evides stelt V&SH aansprakelijk voor de schade, wegens het handelen in strijd met de in het maatschappelijk verkeer betamende zorgvuldigheid door onvoldoende beschermende maatregelen te treffen, ter voorkoming van beschadiging van de waterleiding. V&SH verweert zich door te stellen dat er geen sprake was van een grondroering, zodat de WIBON en de CROW 500 niet van toepassing waren. Ook zou zij geen zorgvuldigheidsnorm hebben geschonden. Immers door de leiding te fixeren met spanbanden, zou V&SH alle maatregelen hebben getroffen die redelijkerwijs van haar mocht worden verwacht. In eerste aanleg oordeelt de rechter dat de werkzaamheden van V&SH bestonden uit uitsluitend handmatige werkzaamheden en de WIBON om die reden niet van toepassing is. Voorts oordeelt hij dat,

---

¹⁵⁶ Paragraaf 2.1.

¹⁵⁷ CROW 500 2017, p. 20, 31, 32, 35, 40 en 41.

¹⁵⁸ Rb. Rotterdam 21 januari 2022, ECLI:NL:RBROT:2022:450, r.o. 4.8.

hoewel de WIBON niet van toepassing is, V&SH alsnog de nodige zorgvuldigheid in acht dient te nemen. Voor de invulling van die zorgvuldigheid kan aansluiting worden gezocht bij de CROW 500.¹⁵⁹ Voorts wordt Evides in het ongelijk gesteld omdat er geen sprake was van een onzorgvuldigheid in het werk door V&SH. Evides stelt hoger beroep in. Het hof oordeelt dat de vraag of de CROW 500 van toepassing is in het midden kan blijven. Behalve dat niet vaststaat of V&SH de CROW 500 heeft overtreden, staat ook niet vast dat als de CROW 500 was nagevolgd, de schade niet alsnog was ontstaan.¹⁶⁰ Er ontbrak hier volgens het hof een *condicio sine qua non*-verband. Vervolgens gaat het hof over tot de beoordeling van de andere punten in het geschil en stelt op basis daarvan vast dat er geen sprake was van een schending van een zorgvuldigheidsplicht door V&SH. Evides wordt opnieuw in het ongelijk gesteld en stelt cassatie in. In cassatie wordt niet meer geklaagd over de toepassing van de CROW 500, maar over de oordelen van het hof over de betrouwbare zorgvuldigheid door de grondroerder en netbeheerder.¹⁶¹ De Hoge Raad heeft zich dus ook niet meer gebogen over het vraagstuk over de toepassing van de WIBON en de CROW 500 bij handmatige graafwerkzaamheden. De zaak wordt met artikel 81 RO afgedaan.¹⁶² In dit geschil werd toepassing van de WIBON door de rechtbank Rotterdam niet aangenomen, maar wel van de CROW 500 onder het mom van de inachtneming van de nodige zorgvuldigheid. Mijns inziens was zowel de WIBON als de CROW 500 van toepassing, daar de aard van het totale werk van V&SH zag op mechanische werkzaamheden, ook al was de schade ontstaan door het handmatig vrij graven van de leiding.

3.2.1.2. Uitspraken over handmatige werkzaamheden na het arrest V&SH/Evides

Ik ben van mening dat het hof in de zaak *V&SH/Evides* meer duidelijkheid had kunnen geven over de toepassing van de CROW 500 bij handmatige werkzaamheden, met name vanwege een tweetal uitspraken die kort na dit arrest zijn gevolgd en die nog meer onduidelijkheid voor de grondroerder opleveren. In mei 2022 en juni 2022 wordt de CROW 500 namelijk wel van toepassing verklaard bij handmatige werkzaamheden door de rechtbank Den Haag.¹⁶³ Uit de

---

¹⁵⁹ Rb. Rotterdam 29 mei 2020, ECLI:NL:RBROT:2020:4736, r.o. 5.10.

¹⁶⁰ Hof Den Haag 5 april 2022, ECLI:NL:GHDHA:2022:422, r.o. 6.4, *RAV* 2022/65.

¹⁶¹ Op het onderdeel zorgvuldigheid ga ik later in deze paragraaf in.

¹⁶² HR 16 juni 2023, ECLI:NL:HR:2023:930, r.o. 2, *RvdW* 2023/686.

¹⁶³ Rb. Den Haag 4 mei 2022, ECLI:NL:RBDHA:2022:4754, r.o. 4.6; Rb. Den Haag 16 juni 2022, ECLI:NL:RBDHA:2022:16103, r.o. 4.10.

zaak van mei 2022 valt niet af te leiden of de aard van het werk handmatig of mechanisch is geweest. De schadeveroorzaker Veenman Westland B.V. verweert zich door te stellen dat er alleen sprake is geweest van handmatige werkzaamheden en de CROW niet van toepassing is.¹⁶⁴ In de zaak van juni 2022 wordt opnieuw anders dan in de zaak *V&SH/Evides* geoordeeld, dat handmatige werkzaamheden onder het toepassingsbereik van de WIBON en de CROW vallen, indien deze onderdeel zijn van het mechanisch werk. Dit is ook het geval als de werkzaamheden gefaseerd worden uitgevoerd. In deze zaak bestonden de hoofdwerkzaamheden van Volker Wessels Telecom B.V. uit het aanleggen van een HDPE-buis middels een boring/persing. De boring/persing valt onder de noemer mechanische werkzaamheden.

Uit voorgaande zaken blijkt dat de rechtbank Rotterdam en rechtbank Den Haag verschillend hebben geoordeeld in soortgelijke gevallen. Uit het oordeel van beide rechters en uit de literatuur valt niet af te leiden wat de oorzaak hiervan is. In een blog van advocatenkantoor AKD werd naar aanleiding van een rechtszaak in 2019¹⁶⁵ gespeculeerd, dat er een soort reflexwerking van de WIBON toekomt bij handmatige werkzaamheden, op basis van een doen of nalaten in strijd met hetgeen volgens ongeschreven recht in het maatschappelijk verkeer betaamt. Bepalend zou zijn of de handmatige graafwerkzaamheden van de grondroerder gevaarlijk zijn.¹⁶⁶ Ik kan mij hier niet in vinden. Mijns inziens zijn de WIBON en de CROW 500 alleen van toepassing indien de aard van het werk mechanisch is. Hieronder vallen ook de handmatige werkzaamheden ter voorbereiding van het mechanisch werk, zoals beschreven in de CROW 500.¹⁶⁷ Vindt het werk uitsluitend handmatig plaats, dan blijven de WIBON en de CROW 500 buiten toepassing. In een aantal gevallen van handmatige werkzaamheden kan een rechter belangrijke aanknopingspunten vinden in de zorgvuldigheidsnormen uit de CROW 500, maar dit is niet middels een reflexwerking. Artikel 6:162 lid 2 BW bevat immers het zelfstandige criterium dat een onrechtmatige daad ook kan worden gebaseerd op een schending met hetgeen volgens ongeschreven recht in het maatschappelijk verkeer betaamt.¹⁶⁸ Er zijn weinig geschillen geweest over het

---

¹⁶⁴ Rb. Den Haag 4 mei 2022, ECLI:NL:RBDHA:2022:4754, r.o. 3.3.

¹⁶⁵ Rb. Midden-Nederland 6 maart 2019, ECLI:NL:RBMNE:2019:957, r.o. 2.3 en 2.4.

¹⁶⁶ 'Schadeplichtig bij nalaten KLIC-melding bij handmatig graven', akd.eu.

¹⁶⁷ Zie ook Van Velsen, in: *GS Onrechtmatige daad*, aant. VIII.3.7 (online, bijgewerkt 11 januari 2024).

¹⁶⁸ Zie ook de voorbeelden die ik in paragraaf 2.1.1 heb benoemd over werkzaamheden waarbij een onderzoeksplicht is aangenomen.

toepassingsbereik van de CROW 500 bij handmatige werkzaamheden om uitsluitel te kunnen geven of de CROW-richtlijn van toepassing is op dit soort werkzaamheden. Uit de weinige uitspraken volgt wel dat er inconsistent is geoordeeld. Ook de grondroerder heeft dus mijns inziens onvoldoende handvatten omtrent zijn (zorgvuldigheids)verplichtingen bij handmatige werkzaamheden. Hij kan zijn rechtspositie in geschillen over dit soort gevallen onvoldoende waarborgen.

3.2.2. Onderzoeksplicht van de grondroerder

De onderzoeksplicht van de grondroerder is vaak het onderwerp in geschillen. Aan de hand van de gebiedsinformatie dient de grondroerder onderzoek te verrichten naar de precieze ligging van netten op de graaflocatie. De CROW 500 bepaalt dat de kabels of leidingen binnen het zoekgebied gelokaliseerd dienen te worden, voorafgaand aan de daadwerkelijke uitvoering van graafwerkzaamheden.¹⁶⁹ Deze plicht geldt ook als de werkzaamheden gefaseerd worden uitgevoerd in een betrekkelijk korte tijdspanne.¹⁷⁰ Dit volgt tevens uit de rechtspraak.¹⁷¹ Daarnaast houdt de lokalisatieplicht in de CROW 500, anders dan in het arrest *Liander/Paape* waar de CROW 250 van toepassing was op de graafwerkzaamheden, een inspanningsverplichting in.¹⁷² In de meeste uitspraken die zijn gevolgd na het arrest *Liander/Paape* én waarop de CROW 250 van toepassing was, wordt terecht geconcludeerd dat de lokalisatieplicht in de CROW 250 een resultaatsverplichting inhoudt.¹⁷³ De grondroerder

---

¹⁶⁹ Rb. Rotterdam 13 november 2019, ECLI:NL:RBROT:2019:9368, r.o. 4.13.1, *RAV* 2020/19.

¹⁷⁰ Gedacht kan worden aan een project waarbij in een lange straat de hoofdwaterleiding wordt vervangen. Om de overlast voor omwonenden zoveel mogelijk te beperken, wordt de straat steeds deels afgesloten om een gedeelte van de waterleiding te vervangen. De uiteindelijke uitvoering van het werk kost een week. Dit is een betrekkelijk korte tijdspanne en had de waterleiding dus voor de daadwerkelijke graafwerkzaamheden over de hele straat te worden gelokaliseerd en niet in verschillende tijdblokken.

¹⁷¹ Hof Den Haag 27 september 2022, ECLI:NL:GHDHA:2022:2975, r.o. 6.12; Rb. Den Haag 6 augustus 2019, ECLI:NL:RBDHA:2019:9017, r.o. 4.5, *JA* 2019/169; HR 29 oktober 2021, ECLI:NL:HR:2021:1598, r.o. 3.2, *RAV* 2022/5.

¹⁷² De CROW 500 stelt alternatieve mogelijkheden voor indien een net niet wordt gevonden. CROW 500 2017, p. 31. Uit openbare bronnen blijkt niet waarom het KLO in de CROW 500 deze verplichting heeft aangepast. Mijn vermoeden is dat is beoogd een meer gelijkmatige evenwichtsverdeling te brengen tussen de grondroerder en netbeheerder, omdat de CROW 250 een zwaardere verantwoordelijkheid oplegde aan de grondroerder.

¹⁷³ Rb. Den Haag 27 maart 2019, ECLI:NL:RBDHA:2019:2985, r.o. 4.16; Hof Amsterdam 4 februari 2020, ECLI:NL:GHAMS:2020:245, r.o. 3.5, *NJF* 2020/125; Hof Amsterdam 25 februari 2020, ECLI:NL:GHAMS:2020:574, r.o. 3.11; Hof Amsterdam 23 augustus 2022, ECLI:NL:GHAMS:2022:2410, r.o. 4.9.

dient niet alleen te lokaliseren, maar de kabel of leiding ook daadwerkelijk te vinden.¹⁷⁴ In een tweetal soortgelijke zaken in 2019 werd daarentegen door de rechtbank Rotterdam en rechtbank Den Haag onterecht geoordeeld dat de grondroerder een inspanningsverplichting had en de netten daadwerkelijk moest *proberen* te vinden.¹⁷⁵ In beide gevallen ging het om mechanische werkzaamheden waarop de WION en BION van toepassing waren (de schade was ontstaan in februari 2013 resp. juni 2016). De WION werd destijds aangevuld met de CROW 250 waarin is opgenomen dat netten positief gelokaliseerd dienen te worden. Indien een net niet wordt gevonden, moet contact worden opgenomen met de netbeheerder voordat het werk hervat mag worden.¹⁷⁶ Wordt de CAO-uitlegmaatstaf in deze situaties toegepast, dan moest het net dus worden gevonden door de grondroerder (en niet *proberen* te vinden). Hoewel beide grondroeders aansprakelijk werden geacht voor de ontstane schade, zijn de uitspraken met betrekking tot de lokalisatieplicht niet consistent met hetgeen van toepassing was op de CROW 250.¹⁷⁷ Waar het verschil door is ontstaan, is niet af te leiden uit beide uitspraken of de literatuur.

In geschillen waarop de CROW 500 van toepassing was, is in enkele gevallen onterecht aangenomen dat de lokalisatieplicht van de grondroerder een resultaatsverplichting inhoudt. In de zaak van april 2020 oordeelt de rechtbank Noord-Holland eerst dat de CROW 500 van toepassing is en vervolgens dat de onderzoeksplicht een resultaatsverplichting inhoudt voor de grondroerder.¹⁷⁸ De rechtbank Den Haag oordeelt in april 2020 dat de veroorzaker de leiding eerst moest lokaliseren voor hij mocht graven.¹⁷⁹ Het ontbreken van het woord *proberen* of *trachten* te lokaliseren in beide zaken impliceert dat hier uitgegaan is van een resultaatsverplichting. In beide gevallen was de CROW 500 reeds in werking getreden en dus van toepassing op de graafwerkzaamheden. Wordt de CAO-uitlegmaatstaf in deze situaties

---

¹⁷⁴ Dit wordt in de praktijk ook wel *positief lokaliseren* genoemd. Positief lokaliseren is niet nodig indien de kabel of leiding zich niet in het zoekgebied bevindt. Zie ook Rb. Rotterdam 28 december 2022, ECLI:NL:RBROT:2022:11254, r.o. 2.7. en 2.8.

¹⁷⁵ Rb. Den Haag 10 april 2019, ECLI:NL:RBDHA:2019:4062, r.o. 4.9; Rb. Rotterdam 7 juni 2019, ECLI:NL:RBROT:2019:4365, r.o. 4.5.

¹⁷⁶ CROW 250 2008, p. 34.

¹⁷⁷ Zie ook commentaar Van Velsen, in: *GS Onrechtmatige daad*, aant. VIII.3.4.7 (online, bijgewerkt 11 januari 2024).

¹⁷⁸ Rb. Noord-Holland 9 april 2020, ECLI:NL:RBNHO:2020:4095, r.o. 5.3.

¹⁷⁹ Rb. Den Haag 29 april 2020, ECLI:NL:RBDHA:2020:4165, r.o. 2.8.

toegepast, dan is er geen sprake van een resultaatsverplichting van de grondroerder nu de CROW 500 alternatieve mogelijkheden voorstelt indien een net niet wordt gevonden.

Uit voorgaande blijkt dat er inconsistenties in de rechtspraak zijn als het gaat om de lokalisatieplicht van de grondroerder. Er wordt verschillend geoordeeld in soortgelijke gevallen. Wordt het juridische kader zoals geschetst in hoofdstuk 2 aangehouden en de CAO-uitlegmaatstaf gehanteerd, dan had dit mijns inziens niet geleid tot inconsistente uitspraken. Immers volgt uit de bewoordingen van de CROW 250 dat deze een resultaatsverplichting inhoudt en de CROW 500 een inspanningsverplichting.

3.2.2.1. Het arrest Liander/Krinkels

Eind 2023 maakt de Hoge Raad een einde aan onduidelijkheden over de onderzoeksplicht van de grondroerder in de zaak *Liander/Krinkels*. In deze zaak beschadigde Krinkels B.V. (hierna: Krinkels) de kabel van Liander B.V. (hierna: Liander) tijdens grondroerende werkzaamheden. Voorafgaand aan de werkzaamheden heeft Krinkels een KLIC-melding gedaan en op basis daarvan geprobeerd de kabel van Liander te lokaliseren, maar is daar niet in geslaagd. Krinkels zet zijn werkzaamheden vervolgens voort als het ware hij in een risicogebied werkt.¹⁸⁰ Desondanks ontstaat er schade aan de kabel van Liander. Liander stelt Krinkels aansprakelijk voor de ontstane schade wegens het onzorgvuldig handelen door Krinkels. In eerste aanleg wijst de rechtbank Midden-Nederland de vordering van Liander af, omdat zij haar stelling dat Krinkels niet zorgvuldig heeft gehandeld, onvoldoende heeft onderbouwd.¹⁸¹ In hoger beroep stelt Liander dat Krinkels niet aan zijn zorgplicht als volgt uit de CROW 500 heeft voldaan, omdat hij de kabel niet heeft weten te lokaliseren en geen contact heeft opgenomen met Liander. Voor deze stelling beroept Liander zich op het oordeel van de Hoge Raad in het arrest *Liander/Paape*. Het hof Arnhem-Leeuwarden oordeelt allereerst dat de CROW 500 geen resultaatsverplichting met betrekking tot de lokalisatieplicht omhelst, zoals voorheen wel het geval was met de CROW 250. De jurisprudentie van *Liander/Paape* is gewezen onder het regime van de CROW 250 en kan dus, volgens het hof, niet dienen ter onderbouwing van de

---

¹⁸⁰ Een risicogebied is het gebied nabij een kabel of leiding, waarbinnen de grond niet zonder meer mag worden geroerd. CROW 500 2017, p. 35.

¹⁸¹ Rb. Midden-Nederland (ktr.) 21 oktober 2020, 8336216.

stelling van Liander dat Krinkels onzorgvuldig heeft gehandeld.¹⁸² De CROW 500 stelt voorts een aantal alternatieve (en dus niet-cumulatieve) mogelijkheden voor indien een kabel of leiding niet kan worden gevonden. Bij de beoordeling of er sprake is van een schending van een zorgplicht, dienen alle omstandigheden van het geval in aanmerking genomen te worden.¹⁸³ Het hof oordeelt dat Krinkels heeft gewerkt conform de mogelijkheid ‘werken zoals in een risicogebied’ en dat hij hiermee geen zorgplicht heeft geschonden. De vordering van Liander wordt afgewezen, waartegen cassatieberoep wordt ingesteld. In de conclusie gaat A-G Hartlief ervan uit dat het hof de juiste maatstaf heeft toegepast. De klachten falen volgens hem op meerdere subonderdelen en het hof heeft terecht geoordeeld dat Krinkels niet onzorgvuldig heeft gehandeld. De conclusie strekt dan ook tot verwerping van het cassatieberoep.¹⁸⁴ In cassatie bevestigt de Hoge Raad allereerst dat bij de invulling van de plicht tot zorgvuldig graven, aansluiting gezocht dient te worden bij de CROW 500 en dat er groot belang toekomt aan de bewoordingen van deze richtlijn. Vervolgens oordeelt de Hoge Raad dat het hof niet onbegrijpelijk heeft geoordeeld dat de CROW 500 geen risicoaansprakelijkheid inhoudt, ook niet zoals Liander bepleit de facto.¹⁸⁵ De overige klachten worden ex artikel 81 lid 1 RO afgedaan. Tot slot overweegt de Hoge Raad ten overvloede: *“De hiervoor in 3.3.1 weergegeven passages in de CROW 500 impliceren dat op een grondroerder in een risicogebied de verplichting rust zo veilig te werken dat kabel- en leidingschade wordt voorkomen, zowel in het geval dat de kabels en leidingen met theoretische ligging in het zoekgebied vooraf zijn gelokaliseerd, als in het geval dat die kabels en leidingen niet (of niet alle) zijn gevonden. Treedt in het risicogebied toch schade op aan een kabel of leiding die vooraf was gelokaliseerd of waarvan de theoretische ligging zich in het zoekgebied bevond, en staat vast dat de schade het gevolg is van de werkzaamheden van de grondroerder, dan wordt vermoed dat de grondroerder onvoldoende veilig en daarmee onzorgvuldig heeft gewerkt.”*¹⁸⁶ Uit hetgeen het hof heeft geoordeeld in deze zaak volgt dat de lokalisatieplicht in de CROW 500 minder ruim is dan in de CROW 250 (van resultaatsverplichting naar

---

¹⁸² Hof Arnhem-Leeuwarden 21 juni 2022, ECLI:NL:GHARL:2022:5225, r.o. 6.5.

¹⁸³ Hof Arnhem-Leeuwarden 21 juni 2022, ECLI:NL:GHARL:2022:5225, r.o. 6.6.

¹⁸⁴ Concl. A-G T. Hartlief 9 juni 2023, ECLI:NL:PHR:2023:583, par. 4.

¹⁸⁵ HR 15 december 2023, ECLI:NL:HR:2023:1750, r.o. 3.3.2.

¹⁸⁶ HR 15 december 2023, ECLI:NL:HR:2023:1750, r.o. 3.5.

inspanningsverplichting).¹⁸⁷ Een minder ruime lokalisatieplicht levert mijns inziens het risico op dat de grondroerder minder of geen moeite doet om een kabel of leiding te lokaliseren. Immers hoeft hij deze niet per definitie te vinden en kan hij over gaan tot één van de drie alternatieve mogelijkheden in de CROW 500 om aan zijn zorgplicht te voldoen. De Hoge Raad geeft hier verheldering in zijn oordeel: de grondroerder zal het vermoeden dat hij niet onvoldoende veilig en onzorgvuldig heeft gewerkt in het risicogebied ter voorkoming van graafschades dienen te ontkrachten.¹⁸⁸ Wil hij dit kunnen ontkrachten, dan zal hij in ieder geval dienen te beargumenteren dat hij redelijkerwijs het mogelijke heeft gedaan om graafschade te voorkomen en de kabels of leidingen te lokaliseren.¹⁸⁹

3.2.2.2. Uitspraken na het arrest *Liander/Krinkels*

Zoals reeds benoemd, zijn er tot aan het jaar 2023 meerdere inconsistente uitspraken geweest in de feitenrechtspraak omtrent de lokalisatieplicht van de grondroerder als volgt uit de CROW-richtlijnen. Met het arrest *Liander/Krinkels* ontstaat meer duidelijkheid over de onderzoeksplicht van de grondroerder. De lijn zoals werd gevolgd met het arrest *Liander/Paape*, wordt nu voortgezet middels het arrest *Liander/Krinkels*, met als wijziging dat de lokalisatieplicht in de CROW 500 een inspanningsverplichting is. Inmiddels zijn er twee zaken in 2024 geweest met betrekking tot graafschades. In februari 2024 stelt de rechtbank Amsterdam onder verwijzing naar het arrest *Liander/Krinkels* vast, dat de grondroerder onvoldoende veilig en daarmee onzorgvuldig heeft gewerkt.¹⁹⁰ Deze zaak is consistent met hetgeen volgt uit de CROW 500 en het arrest *Liander/Krinkels*. In een ander zaak in februari 2024 stelt de rechtbank Rotterdam vast dat de netbeheerder allereerst voldoende dient aan te voeren dat er sprake is van een schending van een zorgplicht door de grondroerder.¹⁹¹ Daarnaast ontbraken er voldoende concrete feiten en omstandigheden waaruit bleek dat de

---

¹⁸⁷ Onduidelijk is waarom het KLO heeft gekozen voor de wijziging naar de inspanningsverplichting in de CROW 500. In de openbare bronnen, de jurisprudentie en de literatuur heb ik hier niets over kunnen vinden.

¹⁸⁸ HR 15 december 2023, ECLI:NL:HR:2023:1750, r.o. 3.5.

¹⁸⁹ Zie ook Van Velsen, in: *GS Onrechtmatige daad*, aant. VIII.3.3.7.16 (online, bijgewerkt 11 januari 2024); 'Hoge Raad over zorgplicht bij graafwerkzaamheden', [salvaschaderecht.nl](https://www.salvaschaderecht.nl); Wind 2024; 'Aansprakelijkheid aannemer bij graafwerkzaamheden', [kienhuishoving.nl](https://www.kienhuishoving.nl); 'Hoge Raad geeft heldere regels over toepassing CROW 500 bij graafschade', [feltz.nl](https://www.feltz.nl).

¹⁹⁰ Rb. Amsterdam 1 februari 2024, ECLI:NL:RBAMS:2024:499, r.o. 2.15.

¹⁹¹ Rb. Rotterdam 16 februari 2024, ECLI:NL:RBROT:2024:1115, r.o. 2.7.

grondroerder de schade had veroorzaakt.¹⁹² In deze zaak ontbrak het condicio sine qua non-verband en was er dus nog geen sprake van een vermoeden dat er onvoldoende veilig en zorgvuldig was gewerkt op de schadelocatie.

3.2.3. Overige zorgplichten van de grondroerder en het eigen schuld verweer

Uit de CROW 500 volgen ook andere normen ter voorkoming van graafschades. Zoals in het vorige hoofdstuk is aangegeven, ben ik van mening dat naarmate een normstelling in de CROW 500 concreter is, hoe minder ruimte de rechter heeft om af te wijken van de betreffende norm. In deze subparagraaf bekijk ik op welke wijze de rechter invulling heeft gegeven in zijn oordeel bij de (in)concrete normen uit de CROW 500 door deze te vergelijken met het geschetste juridische kader uit hoofdstuk 2.

De CROW 500 bevat de concrete norm dat afspraken met netbeheerders worden gedocumenteerd en gelokaliseerde netten herleidbaar worden vastgelegd.¹⁹³ Volgens de CAO-uitlegmaatstaf is er sprake van een schending indien een grondroerder hier niet aan voldoet. In meerdere uitspraken wordt dan ook terecht geoordeeld dat de grondroerder aansprakelijk is voor de schade, nu hij niet voldaan heeft aan zijn verplichtingen.¹⁹⁴ Immers was het aan de grondroerder om zijn bevindingen van de gelokaliseerde netten te documenteren en/of deugdelijk te markeren en afspraken met de netbeheerder schriftelijk vast te leggen. In 2019 oordeelde de rechtbank Gelderland, dat hoewel niet ieder partij uit de graafketen een eigen onderzoek naar netten hoeft in te stellen, de schadeveroorzaker als feitelijke graver wel een eigen verantwoordelijkheid heeft om de KLIC-melding te bekijken.¹⁹⁵ In de destijds geldende CROW-richtlijn was de concrete norm opgenomen dat de grondroerder de gebiedsinformatie moet beoordelen en de netten moet lokaliseren.¹⁹⁶

Een minder concrete norm uit de CROW 500 is dat gelokaliseerde netten beschermd dienen te worden tegen alle vormen van beschadiging. De vaagheid in deze norm is dat er

---

¹⁹² Rb. Rotterdam 16 februari 2024, ECLI:NL:RBROT:2024:1115, r.o. 2.11.

¹⁹³ CROW 500 2017, p. 15 en 17.

¹⁹⁴ Hof Amsterdam 25 februari 2020, ECLI:NL:GHAMS:2020:574, r.o. 3.11; Rb. Den Haag 27 maart 2019, ECLI:NL:RBDHA:2019:2985, r.o. 4.20; Rb. Den Haag 29 augustus 2019, ECLI:NL:RBDHA:2019:9974, r.o. 4.6; Rb. Den Haag 4 mei 2022, ECLI:NL:RBDHA:2022:4754, r.o. 4.9; Rb. Den Haag 16 juni 2022, ECLI:NL:RBDHA:2022:16103, r.o. 4.15.

¹⁹⁵ Rb. Gelderland 25 november 2020, ECLI:NL:RBGEL:2020:6217, r.o. 2.7.

¹⁹⁶ CROW 250 2008, p. 31-32; thans CROW 500 2017, p. 18.

slechts voorbeelden worden opgesomd in de CROW 500 ter bescherming van de netten.¹⁹⁷ Uiteindelijk maken de netbeheerder en grondroerder hier onderling afspraken over en zal de rechter beoordelen of de grondroerder zich (in voldoende mate) heeft gehouden aan de gemaakte afspraken.

3.2.3.1. Het arrest *V&SH/Evides* en de informatieplicht van de netbeheerder

Reeds eerder is de zaak *V&SH/Evides* benoemd, waarbij het hof Amsterdam oordeelde dat er geen sprake was van een schending van een zorgvuldigheidsnorm door V&SH. De schade aan de waterleiding is ontstaan als gevolg van een niet-trekvaste mof die is losgeschoten als gevolg van het wegvallen van de tegendruk, omdat V&SH de grond eronder handmatig had vrij gegraven. Voorafgaand aan de werkzaamheden heeft VS&H een graafmelding gedaan en meerdere overleggen gevoerd met Evides over de te treffen voorzorgsmaatregelen nabij de leiding (maar niet over het bochtstuk). Bij de uitvoering van het werk schiet het bochtstuk los, waarop Evides V&SH aansprakelijk stelt voor de schade. In deze zaak spelen meerdere factoren mee bij de beoordeling van het hof. Het niet-trekvaste bochtstuk is in de gesprekken niet besproken, hoewel deze wel zichtbaar was op de gebiedsinformatie. Het hof oordeelt over de vraag of het aan V&SH als grondroerder is om hieromtrent zelf maatregelen voor te stellen of dat het aan Evides als netbeheerder is om hierover mee te denken ter bescherming van zijn net. Uit het oordeel volgt dat het in het kader van wederzijdse zorgplichten het op de weg van Evides had gelegen om niet te volstaan met een algemene waarschuwing over de te nemen maatregelen bij niet-trekvaste bochtstukken, maar diende zij actief mee te denken over het gevaar van het losraken van de leiding.¹⁹⁸ Verder stelt het hof dat het afwezig zijn van een medewerker van Evides ter plaatse, terwijl zijn instructies met betrekking tot de te nemen beheersmaatregelen worden uitgevoerd door de grondroerder voor rekening van Evides komen. Dit is anders indien hij aannemelijk kan maken dat zijn afwezigheid niet bezwaarlijk zou zijn geweest.¹⁹⁹ Het hof oordeelt dus dat er een actievere houding van de netbeheerder wordt gevraagd als het gaat om het voorkomen van schade aan zijn leiding en

---

¹⁹⁷ CROW 500 2017, p. 35-36.

¹⁹⁸ Hof Den Haag 5 april 2022, ECLI:NL:GHDHA:2022:422, r.o. 6.17, RAV 2022/65.

¹⁹⁹ Hof Den Haag 5 april 2022, ECLI:NL:GHDHA:2022:422, r.o. 6.31.1, RAV 2022/65.

dat het aan hem is om de bezwaarlijkheid van de te nemen beheersmaatregelen aannemelijk te maken. Nu Evides dat heeft nagelaten, kan er geen verwijt aan V&SH worden gemaakt. Immers heeft V&SH conform de instructies van de medewerker van Evides gewerkt en de waterleiding met spanbanden gefixeerd voor hij de leiding heeft vrij gegraven. V&SH heeft derhalve geen zorgvuldigheidsnorm geschonden. In de conclusie gaat A-G Hartlief mee met het hof dat op Evides de plicht rustte om actief mee te denken zodra bekend was dat een niet-trekvraste bocht in het graaftracé lag.²⁰⁰ Voorts geeft hij aan dat de CROW 500 niet het algemene toetsingskader voor het beoordelen van civielrechtelijke aansprakelijkheid, waaronder de Kelderluikcriteria, buiten werking stelt.²⁰¹ Zoals reeds gezegd doet de Hoge Raad de zaak af onder artikel 81 RO. Wordt in dit geschil afgeweken van het juridische kader zoals deze eerder is geschetst? Deze vraag dient ontkennend te worden beantwoord. De CROW 500 vermeldt niet concreet op welke wijze een netbeheerder invulling dient te geven aan zijn informatieplicht.²⁰² Het is dan ook niet vreemd dat het hof op basis van deze leemte middels de Kelderluikcriteria nagaat of de grondroerder enige zorgvuldigheidsnormen heeft geschonden of dat er juist meer van de netbeheerder verwacht had mogen worden. Hiermee wijkt het hof niet af van het juridische kader zoals in hoofdstuk 2.

Verder kan het voorkomen dat er leemtes of niet eenduidig uitlegbare begrippen zijn opgenomen in de CROW 500, die door de rechter ingevuld of uitgelegd dienen te worden. Zo schrijft de CROW 500 bijvoorbeeld niet voor hoeveel proefsleuven er gegraven dienen te worden om een kabel of leiding te lokaliseren. Het is aan de rechter om te beoordelen of het aantal proefsleuven voldoende is geweest en in hoeverre er onrechtmatig is gehandeld door de grondroerder jegens de netbeheerder.²⁰³ Helaas levert dit geen duidelijkheid op voor de grondroerder. Hoe weet hij immers of hij voldoende proefsleuven heeft gegraven om te voldoen aan zijn plicht tot zorgvuldig graven?²⁰⁴ Een ander voorbeeld is dat zowel de WIBON als de CROW 500 niets vermeldt over het vaststellen van de diepteligging van een kabel of leiding. In 2019 oordeelde de rechtbank Den Haag echter dat de grondroerder ook de

---

²⁰⁰ Concl. A-G T. Hartlief 14 april 2023, ECLI:NL:PHR:2023:430, par. 4.17.

²⁰¹ Concl. A-G T. Hartlief 14 april 2023, ECLI:NL:PHR:2023:430, par. 3.12.

²⁰² In de WIBON en de CROW 500 worden alleen het aanleveren van actuele informatie via het Kadaster genoemd en een adequate houding bij informatieverzoeken van de grondroerder. Art. 11 WIBON; Art. 13a WIBON; *Kamerstukken II* 2016/17, 34745, nr. 3, p. 6; CROW 500 2017, p. 15 en 27.

²⁰³ Rb. Rotterdam 12 juli 2018, ECLI:NL:RBROT:2018:6939, r.o. 5.7.

²⁰⁴ Zie ook De Haan & Hanegraaf 2018, p. 307.

diepteligging van de kabel had dienen vast te stellen voordat hij de damwandplank in de grond had geslagen.²⁰⁵ Onduidelijk voor een grondroerder is in welke gevallen hij de diepteligging moet vaststellen en hoe diep hij in redelijkheid dient te graven om een net te traceren om zijn aansprakelijkheid bij een schade af te kunnen wentelen. Uiteindelijk zal het aankomen op hoe de rechter het geschil beoordeelt op basis van alle omstandigheden van het geval. Een uitlegmaatstaf conform de CAO-norm is hier niet mogelijk.

Uit voorgaande blijkt dat er geen inconsistenties zijn in de rechtspraak indien de normen in de CROW 500 concreet zijn. In die gevallen gaat de rechter impliciet uit van de bewoordingen uit de CROW 500. In de gevallen dat de normen onvoldoende concreet dan wel niet eenduidig zijn, heeft de rechter geoordeeld op basis van alle omstandigheden van het geval, wat ook in lijn is met het aansprakelijkheidsregime zoals dit volgt uit artikel 6:162 lid 2 BW. Immers kan het in het ene geval zijn dat een netbeheerder voor een bepaalde locatie afspraken heeft gemaakt met de grondroerder over hoe er gegraven dient te worden en schendt de grondroerder de afspraak. In een ander geval kan het zijn dat afspraken niet goed zijn vastgelegd en niet onderbouwd kunnen worden, waardoor de vordering van een netbeheerder wordt toegewezen.

3.2.3.2. Het eigen schuld verweer

Tot slot is het noemenswaardig om het eigen schuld verweer te benoemen. De informatieplicht ligt bij de netbeheerder. Indien een netbeheerder niet voldoet aan de nauwkeurigheidsmarge van artikel 5 lid 2 BIBON, kan zijn vordering (deels) worden afgewezen in verband met eigen schuld. In de zaak *Stedin/Irado* werd bijvoorbeeld eigen schuld aangenomen in een situatie waarbij de kabel helemaal niet zichtbaar was op de gebiedsinformatie.²⁰⁶ Toch wordt het eigen schuld verweer in de rechtspraak niet vaak aangenomen.²⁰⁷ In twee zaken werden zelfs grote afwijkingen in de theoretische ligging ten opzichte van de werkelijke ligging geaccepteerd, omdat de CROW bepaalt dat er voorafgaand

---

²⁰⁵ Rb. Den Haag 10 april 2019, ECLI:NL:RBDHA:2019:4062, r.o. 4.11.

²⁰⁶ Rb. Rotterdam 28 december 2022, ECLI:NL:RBROT:2022:11254, r.o. 2.7 en 2.8.

²⁰⁷ Zie bijvoorbeeld Hof Amsterdam 9 mei 2017, ECLI:NL:GHAMS:2017:1764, r.o. 2.5; Hof Den Haag 27 september 2022, ECLI:NL:GHDHA:2022:2975, r.o. 6.22; Rb. Amsterdam 26 februari 2020, ECLI:NL:RBAMS:2020:1629, r.o. 4.9.

aan de werkzaamheden gelokaliseerd dient te worden en de grondroerder dit had nagelaten.²⁰⁸ In meerdere uitspraken na het arrest *Liander/Paape* en in een conclusie in 2021 van het parket bij de Hoge Raad wordt meermaals bevestigd, dat de grondroerder niet zonder meer mag vertrouwen op de door de netbeheerder verstrekte tekeningen en hij nader onderzoek dient te verrichten naar de precieze ligging van de kabels of leidingen.²⁰⁹ Hoewel met het arrest *Liander/Krinkels* is bevestigd dat het niet meer om een resultaatsverplichting gaat, dient een grondroerder nog steeds de inspanning te leveren om de ligging van netten te lokaliseren. Ook dient de grondroerder na te gaan of er redenen zijn om te twijfelen aan de juistheid en/of volledigheid van de KLIC-tekeningen en andere gebiedsinformatie.²¹⁰ Indien er redenen zijn om te twijfelen, dient hij contact op te nemen met een netbeheerder.²¹¹ Dit is een concrete norm uit de CROW 500 en het nalaten hiervan kan een onrechtmatige daad opleveren.²¹² In een zaak in 2020 ging de rechtbank Rotterdam terecht uit van artikel 41a WIBON, ondanks dat er geen causaal verband werd gezien tussen het niet opvragen van de aansluitschetsen door de grondroerder en de schade.²¹³ In deze zaak had GDK aangevoerd dat Evides überhaupt niet beschikte over de schetsen en dus ook indien hij deze zou hebben opgevraagd, hij ze niet had ontvangen. Zoals in hoofdstuk 2 benoemd, ben ik van mening dat een concrete norm uit de WIBON voorrang heeft. Nu Evides haar informatieplicht niet had geschonden, daar zij viel onder de uitzondering van artikel 41a WIBON, gaat mijns inziens terecht een beroep op eigen schuld niet op.²¹⁴ Gelet op voorgaande is het oordeel van de rechter met betrekking tot het eigen schuld verweer consistent geweest. Meerdere malen is geoordeeld dat de informatieplicht van de netbeheerder er niet toe leidt dat de grondroerder zonder meer mag vertrouwen op de verstrekte tekeningen en hiermee wordt ontslagen van zijn eigen onderzoeksplicht.²¹⁵ Aan welke criteria de grondroerder wel moet voldoen voor een

---

²⁰⁸ Rb. Den Haag 6 augustus 2019, ECLI:NL:RBDHA:2019:9017, r.o. 4.5, *JA* 2019/169; Hof Den Haag 27 september 2022, ECLI:NL:GHDHA:2022:2975, r.o. 6.18.

²⁰⁹ Concl. A-G E.B. Rank-Berenschot 26 maart 2021, ECLI:NL:PHR:2021:299, par. 3.9, *JA* 2022/2; Hof Den Haag 7 april 2020, ECLI:NL:GHDHA:2020:577, r.o. 12; Hof Arnhem-Leeuwarden 23 maart 2021, ECLI:NL:GHARL:2021:2735, r.o. 3.23; Rb. Rotterdam 12 juli 2018, ECLI:NL:RBROT:2018:6939, r.o. 5.6; Rb. Den Haag 12 augustus 2020, ECLI:NL:RBDHA:2020:9261, r.o. 4.6.

²¹⁰ Voorbeelden van redenen om te twijfelen zijn als de informatie niet volledig of duidelijk is of als er in de oriëntatiemelding andere tekeningen zijn aangeleverd dan bij de graafmelding.

²¹¹ Rb. Den Haag 4 november 2020, ECLI:NL:RBDHA:2020:13548, r.o. 4.12 en 4.13, *NJF* 2021/168.

²¹² CROW 500 2018, p. 27.

²¹³ Rb. Den Haag 24 juni 2020, ECLI:NL:RBDHA:2020:5981, r.o. 4.8.

²¹⁴ Rb. Den Haag 24 juni 2020, ECLI:NL:RBDHA:2020:5981, r.o. 4.27 en 4.28.

²¹⁵ Sluysmans & Krijvenaar 2020, par. 3.2.

geslaagd beroep op eigen schuld van de netbeheerder, blijkt niet uit de literatuur en rechtspraak. Sluysmans en Krijvenaar zijn van mening dat dit mogelijk afhangt van een onjuistheid in de tekening van bijvoorbeeld een recent aangelegde kabel of leiding of van een niet opgepakte terugmelding van een afwijkende ligging van de grondroerder.²¹⁶ Hoewel ik dit niet onaannemelijk acht, is er op dit moment onvoldoende informatie om hier vergaande conclusies aan te kunnen verbinden.

3.3. Tussenconclusie

In 2018 bepaalde de Hoge Raad met het arrest *Liander/Paape* dat er groot gewicht toekwam aan de CROW-richtlijnen en dat hier door de rechter alleen gemotiveerd van afgeweken mocht worden. Verwacht had mogen worden dat hiermee meer duidelijkheid voor de rechters zou ontstaan en hieruit consistente uitspraken in soortgelijke gevallen zouden volgen. In veel gevallen wordt impliciet de uitlegmaatstaf van de CAO-norm door de rechter toegepast en leidt het oordeel tot eenduidige uitspraken. In de gevallen waarin is afgeweken van de letterlijke bewoordingen van de CROW 500, heeft dit geleid tot inconsistente uitspraken.

Het toepassingsbereik van de CROW 500 bij handmatige werkzaamheden heeft geleid tot verschillende oordelen. De WIBON definieert alleen de mechanische werkzaamheden als grondroerende werkzaamheden. Nu de CROW 500 een aanvulling van de WIBON is als het gaat om zorgvuldig graven, ziet deze dus ook op alleen mechanische graafwerkzaamheden. In meerdere gevallen is er mijns inziens onterecht geoordeeld dat de CROW 500 tevens toepassing heeft bij handmatige graafwerkzaamheden. Er zijn echter weinig uitspraken geweest met betrekking tot het toepassingsbereik van de CROW 500 bij handmatige graafwerkzaamheden, waardoor hieromtrent geen vergaande conclusies kunnen worden verbinden.

Verder hebben de geschillen omtrent de onderzoeksplicht van de grondroerder conform de CROW 500 geleid tot verschillende oordelen, namelijk of deze een resultaatsverplichting of een inspanningsverplichting inhoudt. Hoewel de rechtspraak in die gevallen de uitlegmaatstaf van de CAO-norm impliciet hanteert en meermaals naar de CROW 500 verwijst bij het beoordelen van graafschades, is mijns inziens de bewoordingen van de

---

²¹⁶ Sluysmans & Krijvenaar 2020, par. 3.2.

CROW 500 niet altijd juist geïnterpreteerd. Met het arrest *Liander/Krinkels* wordt meer duidelijkheid gegeven over de onderzoeksplicht van de grondroerder zoals volgt uit de CROW 500 en wordt bevestigd dat de CROW 500 een inspanningsverplichting inhoudt.

De overige zorgplichten en het eigen schuld verweer worden beoordeeld op basis van alle omstandigheden van het geval, waaronder op basis van de Kelderluikcriteria. Dit is in lijn met het aansprakelijkheidsregime van artikel 6:162 BW, met name nu zowel de WIBON als de CROW 500 onvoldoende concrete normen over deze onderwerpen bevatten.

Hoofdstuk 4. Conclusie

In dit onderzoek staat de vraag centraal hoe de rechtspraak zich na het arrest *Liander/Paape* heeft ontwikkeld met betrekking tot civielrechtelijke aansprakelijkheid bij graafschades en welke uitlegmaatstaf gehanteerd dient te worden ter voorkoming van inconsistente uitspraken en ter bevordering van de rechtszekerheid van grondroerders. Deze vraag heeft geleid tot twee hoofdstukken, waarin respectievelijk de volgende vragen centraal stonden. Wat is het juridische kader bij civielrechtelijke aansprakelijkheid bij schades als gevolg van graafwerkzaamheden en welk uitlegmaatstaf dient hierbij te worden gehanteerd? En hoe heeft de rechtspraak zich ontwikkeld op dit gebied, welke uitlegmaatstaf moest worden gehanteerd bij het beoordelen van graafschades en heeft dit geleid tot inconsistente uitspraken?

Het juridische kader van aansprakelijkheid bij graafschades kan worden gebaseerd op een inbreuk op een eigendomsrecht, schending van een wettelijke plicht (de WIBON) en het in strijd zijn met hetgeen in het maatschappelijk verkeer betaamt (de CROW 500 en ongeschreven recht). Een schending van een concrete norm uit de WIBON leidt mijns inziens per definitie tot een onrechtmatigheid. In de WIBON is tevens de vage norm “op zorgvuldige wijze graven” opgenomen. Om hier invulling aan te geven, dient uitgeweken te worden naar de normen van de CROW 500. De bewoordingen van de CROW 500 moeten conform de uitlegmaatstaf van de CAO-norm te worden uitgelegd. Dit kan alleen in het geval dat de normen van de CROW 500 voldoende concreet zijn. Naarmate de normen van de CROW 500 concreter zijn, dient er meer ruimte te zijn voor de doorwerking van de CROW 500. Indien de normen van de CROW 500 onvoldoende concreet oftewel vaag zijn, dient de rechter de situatie te beoordelen op basis van alle omstandigheden van het geval waarbij de maatschappelijk aanvaarde normen over behoorlijk en zorgvuldig gedrag van belang zijn.

Vervolgens heb ik de jurisprudentie vanaf het arrest *Liander/Paape* tot en met het jaar 2024 bekeken om na te gaan welke uitlegmaatstaf de rechtspraak hanteert en of dit heeft geleid tot inconsistente uitspraken. In de gevallen waarin impliciet de uitlegmaatstaf van de CAO-norm wordt toegepast, leidt het oordeel van de rechter tot eenduidige uitspraken. Dit is alleen anders geweest indien er een onjuiste uitleg werd gegeven aan de letterlijke bewoordingen van de CROW 500. Met betrekking tot het toepassingsbereik van de CROW 500 op handmatige graafwerkzaamheden is verschillend geoordeeld door de rechters. De WIBON,

nader ingevuld door de CROW 500 definieert alleen de mechanische graafwerkzaamheden als grondroerende werkzaamheden. Er is dus in enkele gevallen onterecht geoordeeld dat handmatige werkzaamheden onder de toepassing van de CROW 500 vallen. Verder zijn de meeste inconsistenties te vinden in de onderzoeksplicht van de grondroerder. Onterecht is meerdere malen aangenomen dat de CROW 500 een resultaatsverplichting inhield, ondanks dat de CAO-norm als uitlegmaatstaf impliciet werd gehanteerd. In het arrest *Liander/Krinkels* wordt bevestigd dat de onderzoeksplicht van de grondroerder als volgt uit de CROW 500 een inspanningsverplichting inhoudt. In twee opvolgende zaken na dit arrest wordt op de juiste wijze rekening gehouden met dit oordeel. Met betrekking tot de overige zorgplichten van de grondroerder en het eigen schuld verweer heb ik geen inconsistenties kunnen vinden. Deze zaken worden veelal beoordeeld op basis van alle omstandigheden van het geval, waaronder de Kelderluikcriteria en hetgeen in maatschappelijk verkeer betaamt. Immers heeft zowel de WIBON als de CROW 500 onvoldoende concrete normen met betrekking tot deze onderwerpen en zal de rechter deze leemtes zelf moeten invullen. Verdere aanscherping van deze normen in de CROW 500 is mijns inziens niet mogelijk, omdat het KLO geen rekening kan houden met alle verschillende soorten gevallen bij graafwerkzaamheden.²¹⁷

Uit voorgaande volgt dat een grondroerder meer duidelijkheid heeft om zijn verantwoordelijkheid bij graafwerkzaamheden te kunnen definiëren en zijn rechtspositie te versterken in geschillen. Indien een grondroerder wil voldoen aan zijn plicht tot zorgvuldig graven in de zin van de WIBON, dan zal hij de normen zoals deze volgen uit de CROW 500 dienen na te leven. Immers wordt in de rechtspraak voor de invulling van de zorgplichten in beginsel aansluiting gezocht bij deze CROW-richtlijn. Dit betekent dat de grondroerder onder de huidige CROW 500 een kabel of leiding slechts hoeft *proberen* te vinden. Indien hij deze niet kan vinden, biedt de CROW 500 alternatieve mogelijkheden op welke wijze hij dient te handelen. Van belang is dat indien hij werkt als in een risicogebied en er schade ontstaat, wordt *vermoed* dat hij onvoldoende zorgvuldig en onrechtmatig heeft gehandeld. Wil de grondroerder dit rechtsvermoeden weerleggen, dan zal hij dienen te beargumenteren op welke wijze hij wel voldoende zorgvuldig heeft gewerkt.

---

²¹⁷ Gedacht kan worden aan verschillende locaties of graaftechnieken, nieuwe ontwikkelingen op het gebied van kennis en technieken, enkele leidingen of een bundel van kabels en leidingen in een specifiek gebied enzovoorts.

Bijlage 1 Overzicht 49 uitspraken voor het jurisprudentieonderzoek

Nr.	Jurisprudentie
1	HR 25 mei 2018, ECLI:NL:HR:2018:772, <i>NJ</i> 2019/295, m.nt. S.D. Lindenbergh (<i>Liander/Paape</i>).
2	HR 29 oktober 2021, ECLI:NL:HR:2021:1598, <i>RAV</i> 2022/5.
3	HR 16 juni 2023, ECLI:NL:HR:2023:930, <i>RvdW</i> 2023/686.
4	HR 15 december 2023, ECLI:NL:HR:2023:1750.
5	Concl. A-G T. Hartlief 9 februari 2018, ECLI:NL:PHR:2018:144.
6	Concl. A-G E.B. Rank-Berenschot 26 maart 2021, ECLI:NL:PHR:2021:299, <i>JA</i> 2022/2.
7	Concl. A-G T. Hartlief 14 april 2023, ECLI:NL:PHR:2023:430.
8	Concl. A-G T. Hartlief 9 juni 2023, ECLI:NL:PHR:2023:583.
9	Hof Amsterdam 20 september 2016, ECLI:NL:GHAMS:2016:3860, <i>JA</i> 2016/171.
10	Hof Amsterdam 9 mei 2017, ECLI:NL:GHAMS:2017:1764.
11	Hof Arnhem-Leeuwarden 11 december 2018, ECLI:NL:GHARL:2018:10742, <i>NJF</i> 2019/191.
12	Hof Amsterdam 4 februari 2020, ECLI:NL:GHAMS:2020:245, <i>NJF</i> 2020/125.
13	Hof Amsterdam 25 februari 2020, ECLI:NL:GHAMS:2020:574.
14	Hof Den Haag 7 april 2020, ECLI:NL:GHDHA:2020:577.
15	Hof 's-Hertogenbosch 12 mei 2020, ECLI:NL:GHSHE:2020:1553.
16	Hof Arnhem-Leeuwarden 23 maart 2021, ECLI:NL:GHARL:2021:2735.
17	Hof Den Haag 30 november 2021, ECLI:NL:GHDHA:2021:2334, <i>RAV</i> 2022/18.
18	Hof Den Haag 1 maart 2022, ECLI:NL:GHDHA:2022:1009.
19	Hof Den Haag 5 april 2022, ECLI:NL:GHDHA:2022:422, <i>RAV</i> 2022/65.
20	Hof Arnhem-Leeuwarden 21 juni 2022, ECLI:NL:GHARL:2022:5225.
21	Hof Amsterdam 23 augustus 2022, ECLI:NL:GHAMS:2022:2410.
22	Hof Den Haag 27 september 2022, ECLI:NL:GHDHA:2022:2975.
23	Rb. Noord-Holland 20 mei 2015, ECLI:NL:RBNHO:2015:4090.
24	Rb. Limburg 6 juni 2018, ECLI:NL:RBLIM:2018:5351.
25	Rb. Rotterdam 12 juli 2018, ECLI:NL:RBROT:2018:6939.
26	Rb. Midden-Nederland 6 maart 2019, ECLI:NL:RBMNE:2019:957.
27	Rb. Den Haag 27 maart 2019, ECLI:NL:RBDHA:2019:2985.
28	Rb. Den Haag 10 april 2019, ECLI:NL:RBDHA:2019:4062.
29	Rb. Rotterdam 7 juni 2019, ECLI:NL:RBROT:2019:4365.
30	Rb. Den Haag 31 juli 2019, ECLI:NL:RBDHA:2019:14822.

31 Rb. Den Haag 6 augustus 2019, ECLI:NL:RBDHA:2019:9017, JA 2019/169.
32 Rb. Den Haag 29 augustus 2019, ECLI:NL:RBDHA:2019:9974.
33 Rb. Rotterdam 13 november 2019, ECLI:NL:RBROT:2019:9368, RAV 2020/19.
34 Rb. Amsterdam 26 februari 2020, ECLI:NL:RBAMS:2020:1629.
35 Rb. Noord-Holland 9 april 2020, ECLI:NL:RBNHO:2020:4095.
36 Rb. Den Haag 29 april 2020, ECLI:NL:RBDHA:2020:4165.
37 Rb. Rotterdam 29 mei 2020, ECLI:NL:RBROT:2020:4736.
38 Rb. Den Haag 24 juni 2020, ECLI:NL:RBDHA:2020:5981.
39 Rb. Den Haag 12 augustus 2020, ECLI:NL:RBDHA:2020:9261.
40 Rb. Midden-Nederland (ktr.) 21 oktober 2020, 8336216.
41 Rb. Gelderland 25 november 2020, ECLI:NL:RBGEL:2020:6217.
42 Rb. Den Haag, 25 november 2020, ECLI:NL:RBDHA:2020:13546.
43 Rb. Rotterdam 21 januari 2022, ECLI:NL:RBROT:2022:450.
44 Rb. Den Haag 4 mei 2022, ECLI:NL:RBDHA:2022:4754.
45 Rb. Den Haag 16 juni 2022, ECLI:NL:RBDHA:2022:16103.
46 Rb. Rotterdam 7 oktober 2022, ECLI:NL:RBROT:2022:8458.
47 Rb. Rotterdam 28 december 2022, ECLI:NL:RBROT:2022:11254.
48 Rb. Amsterdam 1 februari 2024, ECLI:NL:RBAMS:2024:499.
49 Rb. Rotterdam 16 februari 2024, ECLI:NL:RBROT:2024:1115.

Literatuur- en jurisprudentielijst

Literatuur

Asser/Heerma van Voss 2020

G.J.J. Heerma van Voss, *Mr. C. Assers Handleiding tot de beoefening van het Nederlands Burgerlijk Recht. 7. Bijzondere overeenkomsten. Deel V. Arbeidsovereenkomst*, Deventer: Wolters Kluwer 2020.

Asser/Lutjens 7-XI 2019

E. Lutjens, *Mr. C. Assers Handleiding tot de beoefening van het Nederlands Burgerlijk Recht. 7. Bijzondere overeenkomsten. Deel XI. Pensioen*, Deventer: Wolters Kluwer 2019.

Asser/Sieburgh 6-IV 2023

C.H. Sieburgh, *Mr. C. Assers Handleiding tot de beoefening van het Nederlands Burgerlijk Recht. 6. Verbintenissenrecht. Deel IV. De verbintenis uit de wet.*, Deventer: Wolters Kluwer 2023.

Asser/Sieburgh 6-III 2022

C.H. Sieburgh, *Mr. C. Assers Handleiding tot de beoefening van het Nederlands Burgerlijk Recht. 6. Verbintenissenrecht. Deel III. Algemeen overeenkomstenrecht*, Deventer: Wolters Kluwer 2022.

Asser/Vranken Algemeen deel* 2005**

J.B.M. Vranken, *Mr. C. Asser's Handleiding tot de beoefening van het Nederlands Burgerlijk Recht. Algemeen Deel****, Deventer: Wolters Kluwer 2005.

Asser/Wansink, Van Tiggele & Salomons 7-IX 2019

J.H. Wansink, N. van Tiggele-van der Velde & F.R. Salomons, *Mr. C. Asser's Handleiding tot de beoefening van het Nederlands Burgerlijk Recht. 7. Bijzondere overeenkomsten. Deel IX. Verzekering*, Deventer: Wolters Kluwer 2019.

Bauw, in: *GS Onrechtmatige daad*

E. Bauw, 'Gevaarsituaties', in: C.J.J.M. Stolker (red.), *Groene Serie Onrechtmatige daad*, Deventer: Wolters Kluwer (online).

Bauw, in: *GS Onrechtmatige daad*

E. Bauw, 'Bijzondere zorgplichten', in: C.J.J.M. Stolker (red.), *Groene Serie Onrechtmatige daad*, Deventer: Wolters Kluwer (online).

Bauw & Brans 2023

E. Bauw & E.H.P. Brans, *Milieuprivatrecht (Monografieën Privaatrecht nr. 21)*, Deventer: Wolters Kluwer 2023.

Van den Berge 2017

L. van den Berge, 'Rechtmatig tegenover den een, onrechtmatig tegenover den ander', *RMTh* 2017/2, p. 43-55.

Berkelder 2024

F.J. Berkelder, annotatie bij HR 12 januari 2024, ECLI:NL:HR:2024:17, *JIN* 2024/30.

Brunner 1996

C.J.H. Brunner, annotatie bij HR 9 december 1994, ECLI:NL:HR:1994:ZC1576, *NJ* 1996/403.

Caria, in: *GS Onrechtmatige daad*

V.Y.E. Caria, 'Grondslag voor aansprakelijkheid en schending bijzondere zorgplicht', in: C.J.J.M. Stolker (red.), *Groene Serie Onrechtmatige daad*, Deventer: Wolters Kluwer (online).

CROW 250 2008

Stichting CROW, *Graafschade voorkomen aan kabels en leidingen – Richtlijn zorgvuldig graafproces*, Ede: CROW 2008.

CROW 500 2017

Stichting CROW, *Schade voorkomen aan kabels en leidingen - Richtlijn zorgvuldig grondroeren van initiatief- tot gebruiksfase*, Ede: CROW 2017.

Van Dam 2023

C.C. van Dam, *Aansprakelijkheidsrecht*, Den Haag: Boom Juridisch 2023.

Van Deurzen & Britsemmer 2024

P.J.B. van Deurzen & D. Britsemmer, annotatie bij HR 12 januari 2024, ECLI:NL:HR:2024:17, *JIN* 2024/29.

Van Dijck, Snel & Van Golen 2022

G. van Dijck, M. Snel & T. van Golen, *Methoden van rechtswetenschappelijk onderzoek*, Den Haag: Boom Juridisch 2022.

Van Dijk 2024

Chr. H. van Dijk, annotatie bij HR 12 januari 2024, ECLI:NL:HR:2024:17, *JOR* 2024/130.

Drion 2024

C.E. Drion, 'Wanneer is een rechtsinbreuk onrechtmatig?', *NJB* 2024/308.

Eijkelenboom & Steenbrink-Drop 2006

M. Eijkelenboom & N.A. Steenbrink-Drop, 'Kabel- en leidingschade gezien vanuit het oogpunt van de aannemers', *BR* 2006/174, p. 812.

De Haan & Hanegraaf 2018

L.K. de Haan & A. Hanegraaf, 'De betekenis van de CROW-Richtlijn zorgvuldig graafproces bij kabel- en leidingschades', *MvV* 2018/10, p. 304-310.

Hartlief & Van Maanen 1995

T. Hartlief & G.E. van Maanen, *Hoe werkt de onrechtmatige daad?*, Nijmegen: Ars Aequi 1995.

Hartlief e.a. 2021

T. Hartlief e.a., *Verbintenissen uit de wet en Schadevergoeding*, Deventer: Wolters Kluwer 2021.

Hendrikse e.a. 2023

M.L. Hendrikse, Ph.H.J.G. van Huizen & J.G.J. Rinke (red.), *Verzekeringsrecht* (Recht en Praktijk nr. VR2), Deventer: Wolters Kluwer 2023.

Hendriks 2023

A.M.M. Hendriks, *Methoden van contractsuitleg. Een model voor de uitleg van een overeenkomst* (Recht en Praktijk nr. CA26), Deventer: Wolters Kluwer 2023.

Van Heumen 2008

T. van Heumen, 'De Richtlijn Zorgvuldig Graafproces en de dagelijkse praktijk', *BR* 2008/164, p. 787.

Hoekstra 2021

C.O. Hoekstra, 'Maatschappelijke regulering als effectief en waardevol rechtsvindingsinstrument', *NJB* 2021/2722.

Den Hollander 2011

P.W. den Hollander, 'Van Parijs tot Berlijn. Het onrechtmatige daadsrecht en de schending van wettelijke normen', *NTBR* 2011/47, par. 4.

Den Hollander 2016

P.W. den Hollander, *De relativiteit van wettelijke normen*, Den Haag: Boom Juridisch 2016.

Van Hulsteijn & Moret 2008

C.H. van Hulsteijn & A. Moret, 'De Grondroerdersregeling: toch nog enkele kinken in de kabel?', *BR* 2008/103, p. 484.

Jansen, in: *GS Onrechtmatige daad*

K.J.O. Jansen, 'Vereisten voor aansprakelijkheid uit onrechtmatige daad (lid 1)', in: C.J.J.M. Stolker (red.), *Groene Serie Onrechtmatige daad*, Deventer: Wolters Kluwer (online).

Jansen, in: *GS Onrechtmatige daad*

K.J.O. Jansen, 'Inleiding; relativiteit bij wettelijke normen', in: C.J.J.M. Stolker (red.), *Groene Serie Onrechtmatige daad*, Deventer: Wolters Kluwer (online).

Jansen 2009

C.H.M. Jansen, *Onrechtmatige daad: algemene bepalingen (Monografieën BW nr. B45)*, Deventer: Wolters Kluwer 2009.

Janssen 2010

B.A.M. Janssen, *Wie heeft de leiding? De eigendom van kabel- en leidingnetten*, (Recht en Praktijk, nr. VG1) (diss. Utrecht), Deventer: Wolters Kluwer 2010.

Jansen 2012

K.J.O. Jansen, *Informatieplichten. Over kennis en verantwoordelijkheid in contractenrecht en buitencontractueel aansprakelijkheidsrecht*. (Recht en Praktijk nr. CA5), Deventer: Wolters Kluwer 2012.

Jansen 2020

K.J.O. Jansen, 'Verkeersopvattingen en private regelgeving', *NTBR* 2020/5, p. 38.

Jansen 2024

K.J.O. Jansen, 'Het enigma van de Afzinkkelder: subjectieve rechten als bron van aansprakelijkheid', *NTBR* 2024/6.

Van Leuken, Van de Moosdijk & Tweehuysen 2017

R.W.E. van Leuken, M.M.C. van de Moosdijk & V. Tweehuysen, *Hartkamps Compendium van het vermogensrecht*, Deventer: Wolters Kluwer 2017.

Van der Kooij 2019

D.A. van der Kooij, *Relativiteit, causaliteit en toerekening van schade* (Recht en Praktijk nr. CA21) (diss. Rotterdam), Deventer: Wolters Kluwer 2019.

Nieuwenhuis 2008

J.H. Nieuwenhuis, *Onrechtmatige daden*, Deventer: Wolters Kluwer 2008.

Potharst 2024

J.N. Potharst, 'Risicoaansprakelijkheid of 'aanmerkelijk risico' aansprakelijkheid?', *NTBR* 2024/11.

Schelhaas & Valk 2022

H.N. Schelhaas & W.L. Valk, *Uitleg van rechtshandelingen – In nationaal en internationaal perspectief* (Monografieën Privaatrecht nr. 20), Deventer: Wolters Kluwer 2022.

Sieburgh 2000

C.H. Sieburgh, *Toerekening van een onrechtmatige daad (diss. Groningen)*, Deventer: Wolters Kluwer 2000.

Sluysmans & Krijvenaar 2020

J.A.M.A. Sluysmans & D. Krijvenaar, 'Graafschade sinds mei 2020: alle ballen op de grondroerder', *NTBR* 2020/89.

Smeehuijzen 2017

J.L. Smeehuijzen, 'Hoe oordeelt de feitenrechter over strijd met de maatschappelijke betamelijkheid in de zin van art. 6:162 lid 2 BW?', *VR* 2017/125.

Smits 1940

P.H. Smits, 'Aantasting en uitoefening van subjectieve rechten in hare beteekenis voor de onrechtmatige daad', *WPNR* 1940/3688-3690, p. 373-379.

Snijders 2016

G. Snijders, *Overheidsprivaatrecht, bijzonder deel (Monografieën BW nr. A26b)*, Deventer: Wolters Kluwer 2016.

Spanjaard 2017

J.H.M. Spanjaard, 'Uitleg van overeenkomsten: de brug tussen CAO en Haviltex', *AV&S* 2017/8, afl. 1.

Strang, in: *GS Onrechtmatige daad*

H.P.C.W. Strang, '2.1 Onrechtmatigheidscategorieën', in: C.J.J.M. Stolker (red.), *Groene Serie Onrechtmatige daad*, Deventer: Wolters Kluwer (online).

Tjittes 2009

R.P.J.L. Tjittes, *Uitleg van schriftelijke contracten*, Ars Aequi Libri: Nijmegen 2009.

Tjong Tjin Tai 2010

E. Tjong Tjin Tai, 'Kroniek van het vermogensrecht Ontwikkelingen in het vermogensrecht', *NJB* 2010/1789.

Tjong Tjin Tai 2019

E. Tjong Tjin Tai, 'Van zorgvuldigheid naar zorgplicht: Een eeuw maatschappelijke zorgvuldigheid', *RMTh* 2019/1, p. 26-32.

Van Velsen 2003

F.J. van Velsen, 'Kabel- en leidingschades: het verschil tussen liggen en leggen', *BR* 2003/11, p. 946.

Van Velsen 2006

F.J. van Velsen, 'Grondroedersregeling: chaos in de ondergrond werkt door in wetsvoorstel', *BR* 2006/88, p. 424.

Van Velsen, in: *GS Onrechtmatige daad*

F.J. Van Velsen, 'Zelfstandigheid van de onderzoeksplicht', in: C.J.J.M. Stolker (red.), *Groene Serie Onrechtmatige daad*, Deventer: Wolters Kluwer (online).

Verbruggen 2019

P. Verbruggen, 'In tijden van verandering. Over de relatie tussen het privaatrecht en private regelgeving', *WPNR* 2019/7242.

Verheij 2023

A.J. Verheij, *Onrechtmatige daad (Monografieën Privaatrecht nr. 4)*, Deventer: Wolters Kluwer 2023.

Verheul 2018

E.F. Verheul, 'Rechtsinbreuk en onrechtmatigheid', *WPNR* 2018/7215.

Verstoep 2024

J. Verstoep, annotatie bij HR 12 januari 2024, ECLI:NL:HR:2024:17, *JA* 2024/44.

De Vries 2018

W.I. de Vries, 'De betekenis van Hoge Raad 25 mei 2018 voor het juridisch kader aangaande aansprakelijkheid van grondroeders voor kabel- en leidingschades', *BR* 2019/1.

Wechem & Rinkes 2024

E. van Wechem & J. Rinkes, 'Kroniek van het vermogensrecht', *NJB* 2024/926.

Wind 2024

G. Wind, 'De Richtlijn grondroeren als zorgvuldigheidsnorm bij graafwerkzaamheden', annotatie bij HR 15 december 2023, ECLI:NL:HR:2023:1750 (*Liander/Krinkels*), cassatieblog.nl, 7 maart 2024.

Kamerstukken

Kamerstukken II 2004/05, 29387, nr. 6.

Bijlage bij *Kamerstukken II* 2004/05, 29387, nr. 6.

Kamerstukken II 2005/06, 30475, nr. 2.

Kamerstukken II 2005/06, 30475, nr. 3.

Kamerstukken II 2016/17, 34745, nr. 3.

Kamerstukken II 2017/18, 34745, nr. 7.

Handelingen I 2007/08, nr. 19.

Wet- en regelgeving

Richtlijn (EU) 2014/61

Richtlijn 2014/61/EU van het Europees parlement en de Raad van 15 mei 2014 inzake maatregelen ter verlaging van de kosten van de aanleg van elektronischecommunicatienetwerken met hoge snelheid (*PbEU* 2014, L 155).

Jurisprudentie

HR 17 januari 1958, ECLI:NL:HR:1958:AG2051, *NJ* 1961/568 (*Tandartsen*).

HR 5 november 1965, ECLI:NL:HR:1965:AB7079, *NJ* 1966/136, m.nt. G.J. Scholten (*Kelderluik*).

HR 1 januari 1977, ECLI:NL:HR:1977:AB7010, *NJ* 1978/84, m.nt. G.J. Scholten (*Van Hees/Esbeek*).

HR 13 maart 1981, ECLI:NL:HR:1981:AG4158, *NJ* 1981/635, m.nt. C.J.H. Brunner (*Haviltex*).

HR 25 september 1981, ECLI:NL:HR:1981:AG4237, *NJ* 1982/315, m.nt. C.J.H. Brunner (*Breda/Nijs*).

HR 27 mei 1988, ECLI:NL:HR:1988:AD0344, *NJ* 1989/29, m.nt. W.C.L. van der Grinten (*Staat/Daelder*).

HR 28 juni 1991, ECLI:NL:HR:1991:ZC0300, *NJ* 1992/622, m.nt. C.J.H. Brunner (*Natraparrest*).

HR 17 september 1993, ECLI:NL:HR:1993:ZC1059, *NJ* 1994/173 (*Gerritse/Has*).

HR 22 april 1994, ECLI:NL:HR:1994:ZC1347, *NJ* 1994/624, m.nt. C.J.H. Brunner (*Taxusarrest*).

HR 6 oktober 1995, ECLI:NL:HR:1995:ZC1836, *NJ* 1998/190, m.nt. C.J.H. Brunner (*Disloquerende turnster*).

HR 20 februari 2004, ECLI:NL:HR:2004:AO1427, *NJ* 2005/493, m.nt. C.E. du Perron (*DSM/Fox*).

HR 7 mei 2004, ECLI:NL:HR:2004:AO6012, *NJ* 2006/281, m.nt. J. Hijma (*Duwbak Linda*).

HR 28 mei 2004, ECLI:NL:HR:2004:AO4224, *NJ* 2005/105, m.nt. C.J.H. Brunner (*Jetblast*).

HR 10 november 2006, ECLI:NL:HR:2006:AY9317, *NJ* 2008/491, m.nt. J.B.M. Vranken (*Astrazeneca/Menzis*).

HR 25 mei 2018, ECLI:NL:HR:2018:772, *NJ* 2019/295, m.nt. S.D. Lindenbergh (*Liander/Paape*).

HR 25 mei 2018, ECLI:NL:HR:2018:772, r.o. 3.6.2, *TBR* 2018/110, m.nt. J.A.M.A. Sluysmans (*Liander/Paape*).

HR 19 oktober 2018, ECLI:NL:HR:2018:1973.

HR 20 september 2019, ECLI:NL:HR:2019:1409, *NJ* 2020/233, m.nt. S.D. Lindenbergh.

HR 29 oktober 2021, ECLI:NL:HR:2021:1598, *RAV* 2022/5.

HR 16 juni 2023, ECLI:NL:HR:2023:930, *RvdW* 2023/686.

HR 15 december 2023, ECLI:NL:HR:2023:1750.

HR 12 januari 2024, ECLI:NL:HR:2024:17, r.o. 3.1.2, *RvdW* 2024/114.

Concl. Berger 16 februari 1973, ECLI:NL:PHR:1973:AD7415, par. 8, *NJ* 1973/463, m.nt. L.J.

Hijmans van den Bergh (*Maas-Willems*).

Concl. A-G T. Hartlief 9 februari 2018, ECLI:NL:PHR:2018:144.

Concl. A-G F.F. Langemeijer 26 april 2019, ECLI:NL:PHR:2019:450.

Concl. A-G B.J. Drijber 17 april 2020, ECLI:NL:PHR:2020:393.

Concl. A-G E.B. Rank-Berenschot 26 maart 2021, ECLI:NL:PHR:2021:299, *JA* 2022/2.

Concl. A-G T. Hartlief 14 april 2023, ECLI:NL:PHR:2023:430.

Concl. A-G T. Hartlief 9 juni 2023, ECLI:NL:PHR:2023:583.

Hof Leeuwarden 20 augustus 2008, ECLI:NL:GHLEE:2008:BE9098, *TBR* 2010/33 m.nt. F.J. van Velsen.

Hof Amsterdam 24 februari 2009, ECLI:NL:GHARN:2009:BH4132, *TBR* 2010/31.

Hof Arnhem 14 juli 2009, ECLI:NL:GHARN:2009:BL1715.

Hof Amsterdam 22 september 2009, ECLI:NL:GHAMS:2009:BK8623.

Hof Den Haag 14 september 2010, ECLI:NL:GHSGR:2010:BN7784.

Hof Amsterdam 23 oktober 2012, ECLI:NL:GHAMS:2012:BY6798.

Hof Amsterdam 18 december 2012, ECLI:NL:GHAMS:2012:BZ3762.

Hof Arnhem-Leeuwarden 2 augustus 2016, ECLI:NL:GHARL:2016:6308.

Hof Amsterdam 20 september 2016, ECLI:NL:GHAMS:2016:3860, *JA* 2016/171.

Hof Amsterdam 9 mei 2017, ECLI:NL:GHAMS:2017:1764.

Hof Amsterdam 29 augustus 2017, ECLI:NL:GHAMS:2017:3491, *AR* 2017/6015.

Hof Arnhem-Leeuwarden 11 december 2018, ECLI:NL:GHARL:2018:10742, *NJF* 2019/191.

Hof Amsterdam 4 februari 2020, ECLI:NL:GHAMS:2020:245, *NJF* 2020/125.

Hof Amsterdam 25 februari 2020, ECLI:NL:GHAMS:2020:574.

Hof Den Haag 7 april 2020, ECLI:NL:GHDHA:2020:577.

Hof 's-Hertogenbosch 12 mei 2020, ECLI:NL:GHSHE:2020:1553.

Hof Arnhem-Leeuwarden 23 maart 2021, ECLI:NL:GHARL:2021:2735.

Hof Den Haag 30 november 2021, ECLI:NL:GHDHA:2021:2334, *RAV* 2022/18.

Hof Den Haag 1 maart 2022, ECLI:NL:GHDHA:2022:1009.

Hof Den Haag 5 april 2022, ECLI:NL:GHDHA:2022:422, *RAV* 2022/65.

Hof Arnhem-Leeuwarden 21 juni 2022, ECLI:NL:GHARL:2022:5225.

Hof Amsterdam 23 augustus 2022, ECLI:NL:GHAMS:2022:2410.

Hof Den Haag 27 september 2022, ECLI:NL:GHDHA:2022:2975.

Rb. Utrecht 24 maart 2009, ECLI:NL:RBUTR:2009:BH7571.

Rb. Utrecht 1 april 2009, ECLI:NL:RBUTR:2009:BH9633.

Rb. Roermond 21 oktober 2009, ECLI:NL:RBROE:2009:BK2799.

Rb. Zutphen 23 december 2009, ECLI:NL:RBZUT:2009:BL4916, *RVR* 2010/33 (*KAB/Nipcon*).

Rb. Utrecht 11 augustus 2010, ECLI:NL:RBUTR:2010:BN3793 (*BT Nederland/BAM Infratechniek Midden-West*).

Rb. Limburg 5 maart 2013, ECLI:NL:RBLIM:2013:12758.

Rb. Gelderland 9 oktober 2013, ECLI:NL:RBGEL:2013:6445.

Rb. Den Haag 9 april 2014, ECLI:NL:RBDHA:2014:6158.

Rb. Noord-Holland 20 mei 2015, ECLI:NL:RBNHO:2015:4090.

Rb. Rotterdam 5 februari 2016, ECLI:NL:RBROT:2016:671, *NTE* 2016/30, m.nt. I Brinkman en L. Baljon.

Rb. Overijssel 14 juni 2016, ECLI:NL:RBOVE:2016:2164.

Rb. Rotterdam 2 december 2016, ECLI:NL:RBROT:2016:9265.

Rb. Rotterdam 26 april 2017, ECLI:NL:RBROT:2017:3566, *JA* 2017/91.

Rb. Rotterdam 23 augustus 2017, ECLI:NL:RBROT:2017:6926.

Rb. Limburg 6 juni 2018, ECLI:NL:RBLIM:2018:5351.

Rb. Rotterdam 12 juli 2018, ECLI:NL:RBROT:2018:6939.

Rb. Midden-Nederland 6 maart 2019, ECLI:NL:RBMNE:2019:957.

Rb. Den Haag 27 maart 2019, ECLI:NL:RBDHA:2019:2985.

Rb. Den Haag 10 april 2019, ECLI:NL:RBDHA:2019:4062.

Rb. Rotterdam 7 juni 2019, ECLI:NL:RBROT:2019:4365.

Rb. Den Haag 10 juli 2019, ECLI:NL:RBDHA:2019:6864.

Rb. Den Haag 31 juli 2019, ECLI:NL:RBDHA:2019:14822.

Rb. Den Haag 6 augustus 2019, ECLI:NL:RBDHA:2019:9017, *JA* 2019/169.

Rb. Den Haag 29 augustus 2019, ECLI:NL:RBDHA:2019:9974.

Rb. Rotterdam 13 november 2019, ECLI:NL:RBROT:2019:9368, *RAV* 2020/19.

Rb. Amsterdam 26 februari 2020, ECLI:NL:RBAMS:2020:1629.

Rb. Noord-Holland 9 april 2020, ECLI:NL:RBNHO:2020:4095.

Rb. Rotterdam 10 april 2020, ECLI:NL:RBROT:2020:3363.

Rb. Den Haag 29 april 2020, ECLI:NL:RBDHA:2020:4165.

Rb. Rotterdam 29 mei 2020, ECLI:NL:RBROT:2020:4736.

Rb. Den Haag 24 juni 2020, ECLI:NL:RBDHA:2020:5981.

Rb. Den Haag 12 augustus 2020, ECLI:NL:RBDHA:2020:9261.

Rb. Midden-Nederland (ktr.) 21 oktober 2020, 8336216.

Rb. Den Haag 4 november 2020, ECLI:NL:RBDHA:2020:13548, *NJF* 2021/168.

Rb. Gelderland 25 november 2020, ECLI:NL:RBGEL:2020:6217.

Rb. Den Haag, 25 november 2020, ECLI:NL:RBDHA:2020:13546.

Rb. Rotterdam 21 januari 2022, ECLI:NL:RBROT:2022:450.

Rb. Den Haag 4 mei 2022, ECLI:NL:RBDHA:2022:4754.

Rb. Den Haag 16 juni 2022, ECLI:NL:RBDHA:2022:16103.

Rb. Rotterdam 7 oktober 2022, ECLI:NL:RBROT:2022:8458.

Rb. Rotterdam 28 december 2022, ECLI:NL:RBROT:2022:11254.

Rb. Amsterdam 1 februari 2024, ECLI:NL:RBAMS:2024:499.

Rb. Rotterdam 16 februari 2024, ECLI:NL:RBROT:2024:1115.